

Tradicijski ribolov i zaštita okoliša Kopačkog rita kao kulturalne prakse

Mrkonjić, Darko

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:744463>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

DIPLOMSKI RAD

Osijek, rujan 2018.

Darko Mrkonjić

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

DIPLOMSKI RAD

Tradicijski ribolov i zaštita okoliša Kopačkog rita

kao kulturalne prakse

Darko Mrkonjić

Osijek, rujan 2018.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

TEMA: Tradicijski ribolov i zaštita okoliša Kopačkog rita kao kulturalne prakse
PRISTUPNIK: Darko Mrkonjić

TEKST ZADATKA:

Predmet rada je analiza tradicijskog načina života stanovništva područja Kopačkog rita, institucionalnih mjera zaštite okoliša i razvitka turizma, kao specifičnih kulturalnih praksi. Kulturna baština i tradicija pouzdana su osnova socioekonomskog razvitka i zaštite okoliša, sada ugroženi neselektivnom zakonskom regulativom i neprikladnim modelom turizma.

Ključne riječi: Dunav, Baranja, kulturna baština, poplavna područja, ekologija, ruralni turizam

The subject of the paper is an analysis of the traditional way of life of the population of Kopački rit area, institutional measures of environmental protection and tourism development, as specific cultural practices. Cultural heritage and tradition are the reliable basis for socioeconomic development and environmental protection, now undermined by non-selective legislation and inadequate model of tourism.

Key words: Danube, Baranja, cultural heritage, floodplains, ecology, rural tourism

Osijek, rujan 2018.

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Lucija Ljubić

Predsjednik Odbora za završne i
diplomske ispite:

Izv. prof. art. dr. sc. Saša Došen

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

DIPLOMSKI RAD

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: etnologija i antropologija

Znanstvena grana: etnologija

Prilog:

Izrađeno:

Primljeno:

Mj:

Broj priloga:

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Lucija Ljubić

Pristupnik:

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Prostorno i povijesno određenje predmeta.....	8
3. Pretpostavke.....	10
4. Okvir rada.....	12
5. Metodologija.....	15
6. Prikupljanje i analiza podataka.....	16
6.1. Intervjui i anketa u razdoblju 2012. - 2015. godine.....	16
6.1.2. Anketa o tradicijskom ribolovu.....	18
6.1.3. Analiza.....	22
6.2. Ankete u razdoblju 2016. - 2017. godine.....	22
6.2.1. Analiza.....	24
6.3. Kulturna vrijednost i značaj tradicijskog ribolova i povezanih praksi.....	24
6.3.1. Zaštita kulturnog dobra.....	26
6.4. Turistička ponuda, praksa i mogućnosti.....	27
6.4.1 Etno-ribarski park Kopačevo.....	28
6.5. Zaštita okoliša Kopačkog rita i proturječja.....	32
6.5.1. Proturječja u postojećem modelu zaštite.....	37
6.5.2. Mišljenja aktivista i stručnjaka.....	40
6.5.3. Mišljenja aktivista Društva za tradicijski ribolov.....	41
6.5.4. Mišljenja stručnjaka.....	42
8. Izvori.....	56
8.1. Mrežni izvori.....	2
8.2. Vlastiti i neobjavljeni izvori.....	3

1. Uvod

Razlog za odabir ove teme, sagledanja tradicijskog ribolova i drugih tradicijskih umijeća stanovništva baranjskog sela Kopačeva, te suvremene zaštite susjednog Parka prirode Kopački rit, smještenog na poplavnom području ušća rijeke Drave u Dunava, kao specifičnih kulturalnih praksi, je uočeni izostanak interdisciplinarnog pristupa problematici, što se s jedne strane pokazuje i kao prepreka biološkoj održivosti, a s druge strane i održivosti kulturnog prostora i socioekonomskog razvitka naselja.

Istraživanje obuhvaćeno ovim radom pokrenuto je spontano prilikom pripreme za snimanje dokumentarne emisije HRT-a o tradicijskom ribolovu u Kopačkom ritu, u studenom 2012. godine. Planirana emisija imala je za cilj zabilježiti ribolov, kao jednu od najznačajnijih i najosobitijih kulturalnih praksi Baranje, uvjetovanu specifičnim prirodnim, geološkim i hidrološkim okruženjem. Pritom, odlučujuće je bilo i to što je u nestajanju posljednja generacija kopačkih ribara, nositelja specifičnih tradicijskih umijeća, s obzirom na činjenicu da je gospodarski ribolov u susjednoj močvari zabranjen prije više od trideset godina, te su se mještani nakon toga pretežno okrenuli zemljoradnji, osobito uzgoju povrća, rajčice i glasovite crvene paprike.

Međutim, iako je tijekom prvih razgovora s nekolicinom mještana i predstavnikom mjesnog ureda izgledalo kao da će se oni koji čuvaju umijeće i tradicijske ribarske alate sami organizirati radi demonstracije ribolova, ubrzo se pokazalo da je to daleko složenije pitanje. Naime, u početku je zajednica pozitivno odgovorila na ideju da se demonstriraju tradicijska ribarska umijeća za dokumentarnu emisiju i da se tako spase od zaborava. Tad je prikupljen i znatan broj vrlo vrijednih, već digitaliziranih, starih fotografija iz mjesnog ureda, te je uz pomoć službenika ureda sačinjen popis imena s osnovnim informacijama o mogućim kazivačima i demonstratorima umijeća za potrebe snimanja emisije. Međutim, nekoliko tjedana kasnije, pojavio se neobjašnjiv otpor prema prvobitnoj ideji. Dogovoreni sastanak, koji se trebao održati u lovačkom domu s mještanima koji imaju znanja o tradicijskom ribolovu, posjeduju stare alate, ili umijeća izrade, prvi je put odgođen, a kasnije otkazan bez objašnjenja. Pojedini mještani s kojima su prethodno obavljani razgovori, kasnije su izbjegavali susrete, dok su neki otvoreno odbili suradnju. Uskoro se pokazalo da je ozbiljan razgovor o tradicijskom ribolovu na neki način bio tabu.

S obzirom na već dogovorene termine snimanja, uvjetovane i odobrene rasporedom HRT-a¹ i sezonske razloge, ostalo je obaviti razgovore s onima koji su pokazali volju za suradnju, kako bi se emisija ipak realizirala. No nametnula se potreba i provesti dublje istraživanje, koliko zbog samog znanstvenog karaktera emisije, dakle dokumentarnog programa Uredništva pučke i predajne kulture, toliko i zbog potrebe očuvanja tog dijela nematerijalne kulturne baštine, koju u svojoj potpori ističe Konzervatorski odjel u Osijeku, Ministarstva kulture RH (KOO) (Konzervatorski 2013), te Muzeja Slavonije u Osijeku (MSO) koji se također uključio kao dionik u realizaciju.² Konačno i zbog uočene mogućnosti za razvitak ruralnog turizma koji je u fokusu predlagatelja snimanja emisije, Društva za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske iz Osijeka (DIBT).³

Tako je tijekom pripreme snimanja u prosincu 2012. godine, te siječnju i veljači 2013. godine, obavljeno je više dubinskih intervjua s nositeljima tradicijskih vještina i prikupljena je znatna dokumentarna baštinska građa, uglavnom fotografije, te je evidentiran i veći broj predmeta vezan uz tradicijske prakse, uglavnom ribolovnih alata i plovila, od čega je dio otkupio Muzej Slavonije. Istraživanje je nastavljeno i tijekom priprema za naredne blokove snimanja u lipnju i srpnju 2013. godine, no produbljeno je i konkretnim postupcima na očuvanju predmetne baštine, kao što je postavljanje izložbe s tematikom tradicijskog ribolova, te organizacijom sustava za prenošenje tradicijskih umijeća, osnivanjem Društva za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu i oživljavanjem umijeća gradnje tradicijskih ribarskih čamaca, čime istraživanje dobiva i dimenziju svojevrsnog društvenog eksperimenta (Živaković 2016).

U nastojanju očuvanja predmetne nematerijalne baštine, istraživanje je prošireno i na razloge zakonskih ograničenja koja se pokazuju kao prepreka, te na analizu postojeće turističke ponude i njezinih razvojnih mogućnosti. To konačno oblikuje okvir ovoga rada, dakle sagledanje tradicijskih djelatnosti i načina života na jednoj strani, te mjera zaštite okoliša i turističke ponude Javne ustanove park prirode Kopački rit (JUPP) na drugoj strani, kao kulturalnih praksi, s ciljem iznalaženja optimalnog usklađenog modela.

1 Darko Mrkonjić, elektronička prepiska i sastanci s predstavnicima uredništva pučke i predajne kulture HRT-a.

2 Darko Mrkonjić, elektronička prepiska i sastanci s ravnateljem Muzeja Slavonije Osijek, te s predstavnicom Etnološkog odjela Muzeja.

3 Autor je voditelj i osoba ovlaštena za zastupanje osječkog Društva za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske.

2. Prostorno i povijesno određenje predmeta

Kopački rit je močvarno područje smješteno u Baranji, dijelu istočne Hrvatske, koje je naziv dobilo po selu Kopačevu. Naselje, uglavnom nastanjeno pripadnicima mađarske manjine, smješteno je u samom jugoistočnom kutu „Dravskog trokuta,“ što je još jedan sinonim za hrvatski dio Baranje, koji čini trokut omeđen rijekama Dravom i Dunavom, na jugu i istoku, te mađarskom granicom na sjeveru. Hrvatski teritorij pokriva oko jedne trećine povijesnog područja Baranje, dok su oko dvije trećine na području današnje Republike Mađarske (Baranya). O porijeklu naziva Baranja nemamo pouzdanog podatka. Dok bi prema etnologu K. Labadiju naziv mogao dolaziti iz mađarskih riječi *bor-anyja*, ili majka vina (Labadi 2012, 5), hrvatska inačica u korijenu ima riječ bara. Svakako, oba naziva opisuju područje. Dok se mađarska inačica više odnosi na sjeverni dio, Bansku kosu, lesnu terasu s vinogorjem, hrvatska upućuje upravo na močvarno područje na jugu. U ovom je radu ključno da je Kopački rit jedno od najvećih poplavnih područja u Europi (Bognar 1984, 5), koje čine velike depresije stalno ispunjene vodom, kao što su jezera, povremeno poplavljani dijelovi, te osobito značajni, kanali i vodotoci (Mihaljević 1999, 11).

Na osnovu arheoloških nalaza iz kamenog doba, vidljivo je da je područje oduvijek bilo iznimno bogato ribom (Mihaljević 199, 176). Tako ne iznenađuje da je ribolov bio razvijen od davnina. U monografiji *Kopačevo* nalazimo navedene dokumente iz 13. st. o ribolovu pa tako dokument iz 1212. godine govori o podjeli područja na dvije ribolovne zone, a dokument iz 1299. godine čak o uzgoju ribe (Labadi 2010, 6, 64, 65). Tradicijski ribolov, kojim su se bavili mještani Kopačeva, ali i susjednih naselja područja Kopačkog rita, tako je razvio svoj jedinstveni oblik, uvjetovan geološkom i hidrološkim uvjetima područja, i stoga je od tog područja neodvojiv. Prilagodba okolnostima, uvjetovala je način ribolova, te primjenu i razvitak osobitih ribolovnih alata i tehnika, kako to detaljno opisuje Labadi (Labadi 1987, 61–77; Labadi 2010, 64–93) i kako je to potvrđeno ovim istraživanjem.

Prije tridesetak godina, pristup Kopačkom ritu je ograničen, a zabranom ribolova obuhvaćeno je i lokalno stanovništvo bez da im je zapravo ponuđeno razumljivo objašnjenje, i nasuprot činjenici da je to područje njihovo vjekovno prirodno i kulturno okruženje. Iako je područje proglašeno Upravljanim prirodnim rezervatom 1967. godine i Parkom prirode sukladno Zakonu o zaštiti prirode iz 1976. godine, zabrana privrednog ribolova uvedena je 1984. godine, Rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu prirode (Mihaljević 1999, 134). U to vrijeme zabrana ribolova nije se pokazala kao velik problem za mještane. Ribari koji su se

time bavili kao osnovnim zanimanjem bili su premješteni na druge poslove i položaje, kako o tome svjedoče Lacko i Takač (Mrkonjić 2013a), dok je istovremeno, tijekom druge polovine 20. st. stanovništvo gravitiralo preseljenju u gradove. Kao rezultat toga u razdoblju 1961.-1991. populacija Kopačeva opala je 20% (Labadi 2010, 17). S druge strane, u to je vrijeme ribolov predstavljao konvencionalnu gospodarsku djelatnost. Drugim riječima, nije bio percipiran kao tradicijski, odnosno tada još nije bila prepoznata njegova kulturna vrijednost (Živaković 2016).

Ipak, kako navodi Mihaljević, „navike mještana se nisu mogle promijeniti u tako kratkom vremenu, tako da borba protiv ilegalnog ribolova u Kopačkom ritu traje i danas“ (Mihaljević 1999, 137). No vremenom, zabrana ribolova pokazuje se kao prepreka socio-ekonomskom razvitku Kopačeva i njegovih mještana, posebno u pogledu razvitka ruralnog turizma i očuvanja kulturnog prostora mađarske manjine. Tradicijska znanja nestaju, osobito jedinstvena ribarska umijeća, izrada ribolovnih alata, gradnja ribarskih čamaca i posljedično brojne druge tradicijske prakse vezane uz prehranu, stanovanje i dr. Zbog toga Društvo za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu (DTR), organizacija lokalnih aktivista, nastoji uspostaviti sustav prijenosa umijeća i prikupljati dokumentarnu i materijalnu građu, te nastoji zaštititi tradicijska znanja kao kulturno dobro i obnoviti pravo na ograničeni ribolov kao turističku atrakciju, ali i kao oblik nadzora i zaštite okoliša, što je u povijesti bio preduvjet opstanka.

Močvarno područje, nastalo meandriranjem rijeka Drave i Dunava, tijekom 800 godina od kako je ribarenje dokumentirano (Labadi 2010,6,64), očuvano je zahvaljujući suživotu čovjeka i prirode. Bez održavanja, meandri nestaju u prirodnom ciklusu fluvijalne erozije i naslaga biljnog sedimenta (Đisalov 1972,101). Kao posljedica tog procesa u proteklih 30 ili 40 godina područje je izgubilo više od dvije trećine vodenih površina.⁴ Imajući u vidu da je nastajanje novih meandara onemogućeno hidrotehničkim regulacijama plovnih puteva, kako to tumači Davorin Marković,⁵ to je ugrozilo cijeli ekosustav, s obzirom na to da su tradicijske aktivnosti prvenstveno tradicijski ribolov, plovidba i čišćenje kanala i jezera zabranjeni zakonom.

Međutim, javna institucija koja upravlja područjem planira rehabilitaciju ekosustava jaružanjem kanala, kako se to povremeno radi (Mihaljević 1999,11-12) unatoč deklarativnoj zabrani „svih gospodarskih aktivnosti“ (Mrkonjić 2013b) i zahvata u prirodi, što je glavni

4 Darko Mrkonjić, intervju s Janošem Pajrokom, ribarom iz Kopačeva, prosinac 2012. i siječanj 2013. godine.

5 Darko Mrkonjić, elektronička prepiska s mr. sc. Davorinom Markovićem, biologom, načelnikom odjela za krajobraze Hrvatske agencije za okoliš i prirodu. 19. lipnja 2015. god.

„razlog,“ odnosno obrazloženje zabrane ribolova koja se odnosi i na mještane. Dapače, vrlo značajna jaružanja obavljena su 1980-ih godina, kada je jezero Sakadaš produbljeno do dubine od oko 17 metara, dakle ispod prirodne razine s učinkom prodora podzemnih voda, kako navodi Getz (Mrkonjić 2014). S druge strane, ostaje pitanje, predstavlja li tradicijski ribolov doista moguću prijetnju okolišu, budući da je područje ostalo očuvano tijekom stotina godina ribolovne prakse prije ograničenja. Te nedosljednosti između povijesnih činjenica i suvremenih praksi usmjerava istraživanje prema iznalaženju mogućih načina zaštite prirodne i kulturne baštine i njihovog stavljanja u funkciju turizma, kao ključu održivosti.

3. Pretpostavke

Prva pretpostavka s kojom je započelo istraživanje je značajna kulturna vrijednost tradicijske baštine sela Kopačeva (Konzervatorski 2013) prvenstveno jedinstvene tehnike ribolova, izrade ribolovnih alata i izrade čamaca, koje danas nestaju kao posljedica zabrane ribolova s kraja 20-og stoljeća. To dovodi do pitanja je li očuvanje nematerijalne i materijalne, prirodne i kulturne baštine moguće i ako je na koji način, te je li revitalizacija tradicijskog ribolova u Kopačkom ritu ekonomski održiva? Pitanje koje se odnosi na recentna istraživanja je u domeni kulturalnih studija i nastoji sagledati ishodište problema, neusklađenosti modela upravljanja područjem s potrebama kulturne održivosti i socioekonomskog razvitka lokalne zajednice.

U pogledu kulturne vrijednosti predmetne baštine, uporište za tu pretpostavku ogleđa se u potpori KOO-a inicijativi za uređenje Kopačeva kao etno sela:

„Konzervatorski odjel podržava inicijativu za uređenje Kopačeva Udruge turističkih vodiča Osijek,⁶ kao i očuvanje i prezentiranje tradicijske baštine na primjeren način.

Ulica Š. Petefija i Ribarska ulica u Kopačevu bile su preventivno zaštićene od strane ovog odjela (od 2005. do 2008. godine), ali uslijed brojnih neprimjerenih obnova i izgradnji Odjel je odustao od zaštite povijesne cjeline. Naš cilj tada je bila upravo obnova seoskih domaćinstava u izvornom obliku i reguliranje novih izgradnji. Danas se razmatra zaštita pojedinih reprezentativnijih primjera tradicijskog graditeljstva u ovim ulicama.

Konzervatorski odjel smatra je od velike važnosti sačuvati tradicijsko plovilo, čamac – čikl kao važan dio povijesne i kulturne baštine ove regije. Nažalost, do sada na terenu nismo

6 Društvo za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske (DIBT), Osijek

pronašli mogućeg nositelja – proizvođača koji izrađuje drvene čiklove, a da njegovo oblikovanje i dimenzije odgovaraju onima tradicijskih plovila.

Podržavamo vašu inicijativu i uključanje svih nadležnih institucija u ovaj projekt. Prezentiranje i uključivanje u turističku ponudu i materijalne i vrijedne nematerijalne kulturne baštine pomaže očuvanju tradicijskih vrijednosti i umijeća na razini lokalne zajednice. Smatramo da bi ovaj projekt svakako doprinio bi poboljšanju i popularizaciji tradicijske baštine i prirodnih vrijednosti cijele Baranje“ (Konzervatorski 2013).

Uz potporu, priloženo je mišljenje etnologa Konzervatorskog odjela u kojem je naglašena osobita važnost očuvanja tradicijskog ribolova i njegove potencijalne vrijednosti u turizmu:

„Također, povijest sela Kopačeva usko je vezana uz ribolov i korištenje prirodnih resursa Kopačkog rita. Smatramo važnim sačuvati umijeće izrade tradicijskog ribolovnog alata i plovila - čamca, čikla, kao i samo umijeće ribolova tradicijskim alatima. Na ribolov se dalje veže autohtona gastronomija koja je danas važan dio turističke ponude.

Vjerujemo da će suradnja više nadležnih institucija donijeti bolje rezultate, te da ćemo zajedničkim radom na uređenju i revitalizaciji Kopačeva sačuvati vrijednu kulturnu baštinu, ali i stvoriti atraktivnu turističku destinaciju.“⁷

Navedena potpora odražava glavne razloge zbog kojih je Uredništvo programa pučke i predajne kulture HRT-a prihvatilo prijedlog za snimanje dokumentarne emisije⁸ o tradicijskom ribolovu u Kopačkom ritu i tako zabilježiti generaciju posljednjih kopačkih ribara, nositelja tradicijskih umijeća. To nastojanje da se dokumentira baština koja je pod prijetnjom skorog nestajanja, dovodi nas ponovno do pitanja, zašto zapravo nestaje, osobito kad se sagleda da zabrana tradicijskog ribolova i drugih tradicijskih djelatnosti, kao što je npr. sječa trske, zapravo utječe na niz povezanih umijeća i znanja od prehrane do stanovanja. To za sobom povlači i drugo pitanje, npr. zašto je taj dio vrijedne tradicije zabranjen? Iako je zabrana naizgled razložna, jer „park prirode“ u zakonu je označen kao mjesto koje „podrazumijeva“ zaštitu prirode, dok je ribarenje označeno kao vrsta eksploatacije, što implicira prijetnju prirodnoj ravnoteži i održivosti (Živaković 2016).

Iz kratkog povijesnog pregleda i vrednovanja predmetne baštine od strane KOO-a, proizlaze sljedeće pretpostavke:

7 Konzervatorski odjel u Osijeku, Mišljenje etnologa o tradicijskom ribolovu u Kopačkom ritu, e-mail od 18. siječnja 2013.

8 Darko Mrkonjić, elektronička prepiska s HRT-om, 10. studenoga 2012. god.

Tradicijski ribolov je ekološki održiv. Ne postoji povijesni zapis, ili drugi dokaz da bi imao nepovoljan utjecaj na promatrano područje, u smislu kako je definirano zakonom. Ribarstvo je u tom području razvijeno praktično od neolitika (Mihaljević 1999, 176), a u pisanim izvorima dokumentirano je od 1212. godine (Labadi 2010, 6, 64). Očuvano je i za vrijeme otomanske vladavine, tijekom 16-og i 17-og stoljeća, te 19-og stoljeća (Labadi 2010, 65), sve do konca 20-og stoljeća u manje više istom opsegu (Aurel 1937, 7; Orešković 1957, 33), ne uzrokujući nikakvih nepovoljnih promjena u predmetnom prirodnom okolišu (Živaković 2016).

Tradicijsko ribarstvo imalo je povoljan učinak na vlažno područje Kopačkog rita. Područje se smatra prirodnim fenomenom, no današnji zaštićeni krajobraz oblikovan je i održan je u suživotu čovjeka i prirode.⁹ Sačuvana tradicijska znanja i običaji još uvijek imaju važnu ulogu u lokalnom načinu života i smisleno podržavaju ravnotežu između prirode i kulture (Levi-Strauss 2013, 13).

Tradicijska znanja, osobito ribarstvo u Kopačkom ritu kao jedinstven fenomen, može se staviti u funkciju turizma. Posebno uzevši u obzir činjenicu da je Baranja turistički najuspješnije područje u istočnoj Hrvatskoj, što pretežno temelji na prirodnoj i etnološkoj baštini (Agroklub 2015), a Kopački rit i etno sela su najposjećenija odredišta, u čemu značajnu ulogu može imati vrijednost predmetne kulturne baštine, koju KOO ističe u citiranoj potpori.

4. Teorijska polazišta

U povijesnom i antropološkom pristupu predmetu polazi se od radova poznatog mađarskog etnologa i predavača na osječkom filozofskom fakultetu Karola Labadija, koji je detaljno opisao etnološku baštinu i Kopačeva i Baranje, no nije se bavio aspektima njezina očuvanja i stavljanja u funkciju suvremenog socioekonomskog razvitka. Ti aspekti očuvanja baštine i djelomice socioekonomski obuhvaćeni (ovdje predmetnim) istraživanjima iz razdoblja 2012.-2015. godine, koja su objavljena, no u ovom se radu sagledaju prije svega kao tradicijske kulturalne prakse u odnosu prema suvremenim praksama i shvaćanjima, gdje često dolazi do toga da se na tradicijska znanja gleda kao na manje vrijedna.

⁹ Zakon o zaštiti prirode, u čl. 115, definira park prirode kao „široko prirodno ili djelomično kultivirano područje ... s vrijednim ekološkim osobinama, značajnim krajobrazom i kulturnom i povijesnom vrijednošću“ (NN 2013/80), što je ovdje slučaj.

Na to upozorava Claude Levi-Strauss u knjizi *Antropologija i moderni svijet*, gdje posebice ukazuje usklađenost malih zajednica s okolišem i čuvanje resursa, kao pravila, tj. kulture kao načina preživljavanja i prilagodbe prostoru i okolnostima. Dapače, ističe da „svaki običaj, svako vjerovanje, ma koliko nam se moglo činiti čudnovatim i iracionalnim kada ga uspoređujemo s našima, tvori dio sustava čija se unutarnja ravnoteža uspostavlja stoljećima i da se iz te cjeline ne može izvaditi ni jedan element a da se ne zapadne u rušenje ostatka“ (Levi-Strauss 2013, 36) U skladu s tim su i opažanja arheologa i antropologa, Aleksandra Durmana, koji također iz specifičnog kuta ukazuje na korijen problema koji ima urbano stanovništvo u razumijevanju tradicijskog načina života i važnosti tradicijskih praksi za opstanak, a to je npr. pomanjkanje elementarnih znanja o poljoprivrednoj proizvodnji.¹⁰

U pitanju određenja pojma kultura, koji je ovdje ključan za razumijevanje naslovnog pojma „kulturalne prakse,“ u obzir je uzet problem o kojem piše Dean Duda u *Kulturalnim studijima*, gdje ukazuje i na samo vrlo široko definiranje, već i vrlo često prilagođavanje pojma različitih autora potrebama vlastitih teorijama. Tako D. Duda navodi: „jasno je da se u pokušaju određenja kulture uvijek može započeti latinskom etimologijom... ...a zatim razraditi vlastitu operativnu odredbu,“ ili “potrebno je samo imenovati fenomen, ispred njega dodati 'kultura' i stvar je riješena.“ Ono što je u ovom radu još važnije, je opažanje koje D. Duda iznosi u dijelu u kojem analizira definicije kulture Raymonda Williamsa, jer se pita „s kim R. Williams polemizira, kada inzistira na tome da je kultura obična, odnosno da ju sagledava kao sveukupan način života i zašto se priklonio Tylorovom 'antropološkom' određenju.“ D. Duda obrazlaže da R. Williams polemizira s „engleskom konzervativnom tradicijom u promišljanju kulture,“ te zaključuje da nam se premještanje „kulture iz elitističke oaze vječnih vrijednosti (...) u obično iskustvo svakodnevnoga života, danas može izgledati kao smiješna politika malih koraka, ali da je po srijedi važan teorijski događaj“ (Duda 2002, 7-16). U ovom je radu to značajno pitanje, jer će se pokazati da se ono, što je uočeno kao nesklad između tradicijskih praksi i institucionalne zaštite okoliša pa i turističke ponude pod kišobranom javne institucije, također može sagledati iz kuta opreke između elitne i pučke kulture. Dapače, u tom su pitanju R. Williams i T. Eagleton puno eksplicitniji. Tako R. Williams u *Dugoj revoluciji* i sam „idealnu“ definiciju kulture dovodi u pitanje baš zato što u njoj vidi pokušaj „uokvirivanja ljudskog idealnog razvitka kao nešto odvojeno pa čak i suprotno njegovoj 'animalnoj naravi,' ili zadovoljenju materijalnih potreba,“ što drži neprihvatljivim (Williams 2011, 58-60). U

10 Mrkonjić Darko, intervju s Aleksandrom Durmanom od 25. ožujka i 7. lipnja 2018.

knjizi *Resources of hope*, objašnjavajući „običnost kulture“ Williams otvoreno optužuje „novu opasnu klasu,“ onih koji su stekli znanje, da elitističkim žargonom nastoji utjecati na obične ljude i uspoređuje ih s prodavačima jeftine robe i službenicima „najbesramnijih eksploatatora,“ dakle nastojanje da se elitna kultura nametne kao superiorna pučkoj kulturi, ili kulturi običnih ljudi. Dakle, Williams drži da je najveći problem, duboko u mišljenju prihvatiti činjenicu, da je kultura obična, da je obrazovanje obično i da ljudi nisu „mase“ koje treba „spašavati i usmjeravati“ (Williams 1989, 3-18). Dakle, upravo tim fenomenom moći će se opisati odnos, potpuni izostanak suradnje, institucije na jednoj strani i lokalnog stanovništva na drugoj strani. Na sličan način i Terry Eagleton u knjizi *Kultura*, problematizira odnos elitne kulture i niže klase. Tako tvrdnju T.S. Eliota da „višu razinu kulture treba smatrati vrijednom samu po sebi i kao obogaćivanje nižih razina,“ Eagleton korelira s fašizmom.“ Tako Eagleton pomalo ismijava stavove prema kojim bi „životopis Karla Čelavog,“ na neki način unaprijedio život ljudi koji za njega nisu nikada ni čuli, ili da bi to što šaćica njihovih sugrađana sluša glazbu Antona Weberna bilo korisno za poljodjelce i nadničare (Eagleton 2017, 90-91), kakav ćemo primjer pronaći i u ovdje predmetnom slučaju. Pritom, predodžbe o području kao netaknutoj prirodi, na jednoj strani i ribolovu kao neodrživoj praksi i prijatni ekosustavu na drugoj strani, pa čak i mještana kao „stranog naroda“ u Kopačkom ritu, umjetno su stvoreni imaginariji, na što će u radu prikazano na konkretnim primjerima, a koje je potrebno demistificirati, kako to razrađuje Davor Dukić, odnosno H. Dyserinck (Dyserinck 2009, 66).

Turizam, postojeći model i perspektive, razmatra se u okviru prihvaćenih standarda za kulturni i održivi turizam, što podrazumijeva, vrednovanje kulturne baštine i njezino stavljanje u funkciju turizma kao vid zaštite i očuvanja, kako to postavlja D. Throsby. Naime, održivi turizam podrazumijeva zadovoljavanje sva tri ključna uvjeta, ekonomsku, ekološku i kulturnu održivost (Throsby 2010) pa prema tome turizam koji nije kulturno održiv, nije održivi turizam. Bitne odrednice ruralnog turizma koje bi bilo nužno poštivati u predmetnom slučaju opisuju P. Ružić (Ružić 2009) i J. Deže (Deže 2017), Oni ističu korisne funkcije ruralnog turizma, kao što je sprječavanje depopulacije, povećanje zapošljavanja, ali i upozoravaju na potrebu kompenzacije tereta ekološke zaštite, koja se najčešće provodi na teret lokalnog stanovništva, što je u slučaju Kopačkog rita kritična točka. T. Šola (Šola 2014) govori o mogućnostima i potrebi stavljanja baštine u funkciju turizma, ali upozorava da se često čini upravo suprotno, da se eksploatiraju prirodne ljepote, ali da lokalna zajednica u

pravilu od toga nema koristi. U konkretnom slučaju razvijanja neprikladnog modela turizma, koji isključuje lokalnu zajednicu (kao one o kojima se ne govori), s obzirom na predodžbu koja je stvorena o ribolovu i ribarima kao prijatni za ekosustav, te ograničavanja kretanja i zabrani „branja plodova“ mjesnom stanovništvu u njihovom prirodnom okruženju, pod prijatnom vrlo ozbiljnih sankcija, može se sagledati s aspekta Foucaultovog Zaseoka, kako ga obrazlažu K. Peternai Andrić i D. Varga (Peternai 2011).

5. Metodologija

Zbog vrlo složenih okolnosti, kako je to kasnije detaljno opisano, podaci korišteni u ovom radu prikupljeni su najprije dubinskim nestrukturiranim intervjuima, a tek kasnije anketama, uglavnom među lokalnim stanovništvom zainteresiranim za predmet istraživanja, tj. tradicijski ribolov i mogućnost revitalizacije, te posjetiteljima, kao korisnicima turističke ponude, dakle izvorom podataka o potencijalnom turističkom tržištu. Konačno provedeni su i strukturirani intervjui s lokalnim aktivistima i poduzetnicima, zainteresiranim za razvitak turizma temeljen na tradicijskoj baštini, te intervjui s mjerodavnim stručnjacima za pitanja upravljanja i zaštite okoliša.

Kada je to bilo moguće, prikupljena je i dokumentarna građa, uglavnom stare fotografije, a također su fotografirani i popisani pojedini materijalni predmeti (kao čamci i ribolovni alati) koji pripadaju ispitanicima ili članovima njihovih obitelji. Pored bilješki i audiograma, u daljnjoj analizi koriste se i transkripti intervjuja i izjava snimljenih za potrebe dokumentarne emisije HRT-a.

U razmatranje i analizu uzimaju se i povijesni izvori, stručni i znanstveni članci koji se bave pitanjima ekosustava, osobito flore i faune, te ribnjačarstva, hidrologije i hidrotehnike, zakonska i podzakonska regulativa na temelju koje se upravlja predmetnim područjem, te različite medijske objave iz kojih je vidljivo kako se predmetna problematika prezentira, odnosno kako ju percipira javnost.

Predmetne prakse i podatci sagledaju se komparativno, kroz sociološku i humanističku kulturalnu analizu, ali i imagošku analizu predodžbi koje su stvorene o predmetnim praksama i učincima tih predodžbi.

6. Prikupljanje i analiza podataka

Kako je to navedeno u uvodnim poglavljima, istraživanje je započelo spontano u studenom 2012. godine prigodom traženja ribara, ribolovnih alata i mjesta za demonstraciju tradicijskog ribolova, te demonstracije izrade ribolovnih alata, održavanja čamaca i drugih povezanih vještina za snimanje dokumentarne emisije, a provedeno je na području Baranje u razdoblju 2012. – 2015. godine, posebice na području Kopačeva, ali i u Osijeku, zatim na širem području Hrvatskog podunavlja, na potezu od Vukovara do Šarengrada i Iloka, te na području Republike Srbije, tj. Vojvodine, u Apatinu i Bačkom Monoštoru, kao tradicijski integralnom ribolovnom području, i imajući u vidu činjenicu da je u Apatinu bila smještena zajednička Ribarska centrala.¹¹

Podatci su prikupljeni nestrukturiranim dubinskim intervjuima, strukturiranim intervjuima, longitudinalnim i transverzalnim anketama, te bilježenjem demonstracija različitih tradicijskih umijeća.

6.1. Intervjui i anketa u razdoblju 2012. - 2015. godine

Iz prvih intervjuja, s onima koji su bili spremni govoriti o tradicijskom ribolovu, točnije prvenstveno o zabrani ribolova koja se označava kao nametnuta, a tek potom o samom ribolovu,¹² moglo se zaključiti da je postojeća situacija prihvaćena samo površinski. Ispod toga ležao je potisnuti kolektivni osjećaj poniženja prouzročen zabranom ribolova, koji se percipira kao nepravedan i nerazuman, jer se ta djelatnost smatra kulturnom baštinom i odrazom identiteta zajednice. Zapravo, otkriva se da je u proteklih 15 godina¹³ bilo više pokušaja i obećanja da će mještanima Kopačeva biti omogućen ograničeni ribolov. Međutim, ništa se nije ostvarilo pa se problem produbio, što je rezultiralo još većom frustracijom, nepovjerenjem i konačno otporom. Uzimajući u obzir takvu situaciju i osjetljivost teme, nestrukturirani dubinski intervjui su se pokazali kao najprikladnije sredstvo, koje je omogućavalo ispitanicima odabrati vlastitu dinamiku, predmet razgovora, te u kojoj su mjeri spremni raspravljati o predmetnoj temi. Istodobno, fokusiranje na temu i dinamika održavana je zajedničkim razgledanjem starih fotografija tradicijskog ribolova, što je budilo sjećanja na

11 Zanimljivost je da se kompleks nekadašnje Ribarske centrale nalazi na katastarskom području Republike Hrvatske, tj. nalazi se uz granicu, na lijevoj obali Dunava (Živaković 2016).

12 Čak je i planirani naslov dokumentarne emisije HRT-a, *Tradicijski ribolov u Kopačkom ritu*, konačno emitirana pod naslovom *U mreži Kopačkog rita*.

13 Nakon miroljubive reintegracije okupiranog hrvatskog Podunavlja 1997. godine

mjesta i događaje, tradicijske ribolovne alate, tehnike ribolova, te osobe na fotografijama, a zatim na njihove obitelji, na to čime se bave danas, te održavaju li kakvu tradiciju.

U siječnju i veljači 2013. obavljeno je ukupno 15 intervjua s ciljem utvrđivanja broja i popisivanja osoba koje vladaju tradicijskim vještinama, te imaju li u posjedu tradicijske ribarske alate, fotografije, dokumente ili drugu građu. Na taj je način prikupljeno više kontakata drugih nositelja znanja i/ili posjednika tradicijskih ribolovnih alata, te dokumenata. Štoviše, prikupljeni su vrijedni podatci o fotografijama kojima se nije znalo vrijeme i mjesto nastanka, te su identificirane osobe na fotografijama o kojima nije bilo podataka, čime je na neki način spašen dio baštinskog gradiva, koji bez podataka gubi dokumentarnu vrijednost.

Također mogla se uočiti reakcija mještana na različite aktivnosti koje su poduzimane na planu revitalizacije tradicije, i koji su time dobili dimenziju svojevrsnog društvenog eksperimenta. Snimanje dokumentarne emisije o tradicijskom ribolovu, rekonstrukcija tradicijskog umijeća gradnje ribarskog čamca, postavljanje izložbe starih fotografija i ribolovnih alata, osnivanje DTR-a i konačno emitiranje dokumentarne emisije *U mreži Kopačkog rita* (U mreži 2014) na nacionalnoj televiziji, donijele su značajne promjene u načinu komunikacije i stavovima o mogućnosti revitalizacije ribarstva.

Tijekom istraživanja na širem području, pronađen je i posljednji umirovljeni profesionalni graditelj ribarskih čamaca, koji je u pedesetih godina 20-og stoljeća bio zaposlen na izradi i popravku čamaca za sve ribare Apatinske ribarske centrale, uključujući i one iz Kopačeva (Živaković 2014) Uz njegovu pomoć izrađena je prva rekonstrukcija tradicijskog ribarskog čamca, čikla. To se pokazalo kao vrlo značajno, jer je gradnja tog čamca, a naročito njegovo porinuće u jezero Sakadaš (Latinović 2013b, 18), simboliziralo povratak ribara u zabranjeno područje Kopačkog rita. Izrada tradicijskog čamca bila je vrsta inicijacije za graditelja¹⁴ i njegovo prihvaćanje u ribarskoj „grupi“,¹⁵ kao nositelja jedne od važnih ribarskih vještina. Nakon tih događaja osjetilo se značajno poboljšanje komunikacije s lokalnim stanovništvom i veće povjerenje u projekt. Sličan učinak je polučilo postavljanje izložbe o tradicijskom ribolovu u lokalnom ugostiteljskom objektu i dnevnom okupljalištu mještana (Latinović 2013a, 20).

Napredak u prihvaćanju projekta revitalizacije ribolova od strane mještana, bilo je osnivanje Društva za tradicijski ribolov, koje je temelj sustava za transfer znanja, kao odlučujućeg

14 Darko Mrkonjić, rad na očuvanju umijeća gradnje tradicijskog ribarskog čamca, čikla (Živaković 2014).

15 Skupina od desetak ribara koja je zajednički lovila i tržila ulov, te dijelila zaradu

preduvjeta za održivost nematerijalne kulturne baštine. Tako je uvjet za stjecanje punopravnog članstva u DTR-u, da pojedinac ovlada znanjem o nekoj od tradicijskih tehnikama ribolova, izradi ili alata i čamaca, te tako stekne zvanje ribara (Društvo 2013, 3).

6.1.2. Anketa o tradicijskom ribolovu

Također, u lipnju i kolovozu 2015. godine u Kopačevu je provedena anketa kojom su ispitani stavovi o tradicijskom ribolovu s pitanjima o tome: koliko su opravdane mjere zabrane, kakav je utjecaj tradicijskog ribolova, današnja praksa i mogućnosti za njegovu revitalizaciju. Istraživanje je obuhvatilo 38 ispitanika (95% muškaraca), prosječne dobi 43 godine (26% se nije izjasnilo o životnoj dobi) u rasponu od 22 do 67, uglavnom lokalnih stanovnika Kopačeva, odnosno 76,3%, dok se 23,7% nije izjasnilo o prebivalištu. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, naselje je imalo 558 stanovnika u 226 kućanstava (Popis 2011, DZS). Uzorak je relativno mali, no cilj ankete nije bio istražiti javno mnijenje, već, kao što je istaknuto u početku, identificirati mogućnost i potencijal za očuvanje dijela nematerijalne kulturne baštine. Stoga je bilo važno provesti istraživanje u segmentu stanovništva za koje se može očekivati aktivno sudjelovanje u projektu. Uzimajući u obzir dobnu i spolnu strukturu, možemo pretpostaviti da su sudionici bili predstavnici svojih obitelji i da je istraživanjem tako obuhvaćeno 38 domaćinstava, što je oko 17%, dakle znatan dio ukupne populacije.

Važno je imati na umu da je tradicijski ribolov još uvijek osjetljiva tema o kojoj mnogi ne žele raspravljati, iako je nakon dvije godine provedbe projekta bio vidljiv određeni pomak stavova. Isto tako, nisu postojali materijalni uvjeti za provođenje ankete po kućanstvima, za što bi bilo potrebno osposobiti više anketara, osobito imajući u vidu osjetljivost teme, tradicionalnu, pomalo zatvorenu zajednicu i značajnu jezičnu barijeru. Naime, materiji jezik većine lokalnih stanovnika je mađarski, a osobito pripadnici starije dobne skupine¹⁶ u potpunosti ne razumiju hrvatski jezik. Prema analizi, činilo se da je to moglo imati utjecaja na odgovore na pojedina pitanja.¹⁷ To su bili glavni razlozi zašto je anketa provedena uglavnom među članovima DTR-a i u lokalnom ugostiteljskom objektu, koja je središte društvenog života Kopačeva i gdje se okupljaju lovci i ribolovci.

¹⁶ U Kopačevu je 2001. godine živjelo 76,4 % Mađara, a 1941. čak 97,6% (Labadi 2010: 18).

¹⁷ Sljedeće su ankete pokazale da jezik ipak nije imao znatan utjecaj na odgovore.

Navedena anketa o stavovima u odnosu na mjere zabrane tradicijskog ribolova u Kopačkom ritu. dala je sljedeće rezultate:

Vrlo visok postotak, kako je prikazano u tablici br. 1, gotovo svi ispitanici, 97,29% izjasnili su se da po njihovom mišljenju nema razloga za zabranu tradicijskog ribolova; 91,89 % izjasnilo se da nema koristi od zabrane; 94,73% se izjasnilo da bi ribolov imao pozitivan utjecaj na prirodu, i također 94,73% da bi ribolov imao pozitivan utjecaj na kulturnu baštinu. Isto tako u pitanju br. 12, 94,59% ispitanika izjasnilo se da bi zakon trebalo izmijeniti, te da bi trebalo dopustiti tradicijski ribolov u Kopačkom ritu.

Međutim, nisu svi odgovori bili tako jasni. Zapravo, odgovori na pitanje br 3 predstavljaju jedino odstupanje mišljenja u odnosu na druge odgovore, jer se znatno manje ispitanika, odnosno 45,71%, izjasnilo da je zabrana ribolova štetna za prirodu i 45,71% za kulturnu baštinu, dok se tek 37,14% izjasnilo da zabrana nije štetna. Međutim, ovi proturječni odgovori također su u suprotnosti s odgovorima na pitanja 1, 2, 4, 5 i 12 i procijenjeno je da se radi o neobjašnjivoj anomaliji, te da ih ne treba uzeti u obzir,¹⁸ a da instrument treba ispitati u naknadnim longitudinalnim anketiranjima.¹⁹

Nadalje, vrlo visok postotak ispitanika, odnosno 86% do 100%, pozitivno je odgovorio na pitanja od 6. do 9. o održavanju, izradi i korištenju tradicijskih ribolovnih alata i ribolovne prakse općenito. Podatci o broju mještana koji drže ili izrađuju alate i prakticiraju ribolov nešto su problematičniji, budući da je to osjetljivo pitanje, a većina ispitanika zbog se suzdržala od izjašnjavanja. U prikupljenim odgovorima iskazani brojevi mještana koji se bave predmetnim aktivnostima odstupali su od vrlo malih, 1-2 osobe, do vrlo velikih, 50-100 osoba. Štoviše, neki ispitanici formulirali su svoje odgovore u postocima, koji su u određenom omjeru prema ukupnoj populaciji uzeti u obzir, dok su drugi dali opisne odgovore, npr. „puno,“ „cijelo selo,“ „prilično,“ „dovoljno,“ „tko god je u prigodi,“ itd. Ti odgovori su indikativni, ali nisu ubrojani u rezultat. Tj. ako bi se ovi odgovori mogli kvantificirati i na neki način i uzeti u obzir, rezultat bi ukazao na veći broj osoba koje prakticiraju predmetne aktivnosti. Dakle, može se ustvrditi da je deklarirani broj mještana koji imaju, ili izrađuju

18 S obzirom na to da su svi ostali odgovori na 12 zatvorenih i 1 otvoreno pitanje pitanja bili u liniji zaključak je da neki ispitanici sporno 3. pitanje nisu razumjeli, možda zbog rečene jezične barijere. Upitnik za sljedeću anketu preveden je na mađarski jezik kako bi se otklonila moguća nejasnoća.

19 Naknadne su ankete pokazale da nije bila riječ o jezičnoj barijeri, jer su slična odstupanja dobivena i na upitnicima koji su prevedeni na mađarski jezik, te je prema mišljenju konzultiranih stručnjaka riječ o nešto složenijoj formulaciji pitanja (postavljeno je u inverziji), te ga ispitanici nisu dobro razumjeli.

ribarske alate i prakticiraju ribolov pouzdano najniža granica, tj. da u stvarnosti može biti i veći.²⁰

Najosjetljivija skupina pitanja, tj. pitanja 10. i 11., svakako su ona koje se odnose na nedozvoljenu praksu ribolova u zabranjenom području Kopačkog rita. Ovdje je većina odgovora, 64,71% i 63,64%, bila negativna, dok je samo mali broj ispitanika izričito naveo koliko ljudi po njihovom mišljenju prakticira ribolov na zaštićenom području. Podatci su indikativni zato što je javnosti poznato da su zbog takve prakse pojedini mještani procesuirani, te nema sumnje da ona postoji.

U 14., otvorenom pitanju o tradicijskom ribolovu, prikupljeni su sljedeći komentari:

„- Kad se prakticiralo tradicijsko ribarstvo, močvara je čišćena, a sada je blatna.

- Moramo pokazati svoju tradiciju drugima.

- Ako je ribolov bio štetan, danas ti 'takozvani' čuvari parka Kopački rit ne bi imali što čuvati!

- U Kopačkom ritu treba dopustiti ribolov, jer bi rendžerima bilo lakše držati močvaru bez krivolova i krivolovaca. Ribari bi istovremeno zadržali svoje alate i močvaru. Također, zbog prihoda lokalnih ljudi.

- Dopustite ljudima da žive kao u starim vremenima.

- Tradicijski ribolov nije na štetu Kopačkog rita ni na trenutak. Umjesto toga, bio je koristan u pogledu ravnoteže ribljih zaliha, održivog razvoja ekosustava u smislu regulacije protoka vode, uklanjanja srušenih stabala, izlova invazivnih vrsta, uklanjanja nedopuštenih alata od strane krivolovaca, regulacije opasnih ptica, na primjer, kormorani koji uzrokuju neprocjenjivu štetu ribljih zaliha.

- Tradicijski ribolov bio je neodvojiv dio života u Kopačevu, njegova čast i ponos.

- Prema Ramsarskom sporazumu, svaka je stranka dužna omogućiti nastavak tradicionalnog života lokalnog stanovništva.“

20 Treba uočiti da u pitanjima 6.-11. (Tablica 1) pod „ako da, koliko?“ nije navedeno da se traži eksplicitno brojčana procjena, tako da odgovori iskazani postotcima i opisno ne krše protokol upitnika, te se ne mogu zanemariti, iako ne mogu biti kvantificirani.

tablica 1. - rezultati anketa: 2015., 08.2016. i 09.2016.

1	SMATRATE LI DA JE ZABRANA TRADICIJSKOG RIBOLOVA MJEŠTANIMA KOPAČEVA OPRAVDANA??	da	da i ne	ne	
		0,00%	2,70%	97,29%	2015
		20,00%	7,27%	72,73%	2016,8
		6,45%	6,45%	87,10%	2016,9
PROSJEK		8,82%	5,47%	85,70%	
2	U ČEMU JE MOGUĆA KORIST OD ZABRANE TRADICIJSKOG RIBOLOVA?	zaštita prirode	zaštita tradicije	nema koristi	
		8,10%	0,00%	91,89%	2015
		24,07%	20,37%	55,56%	2016,8
		31,03%	3,45%	65,52%	2016,9
PROSJEK		21,07%	7,94%	70,99%	
3	U ČEMU JE MOGUĆA ŠTETA OD ZABRANE TRADICIJSKOG RIBOLOVA?	šteta za prirodu	šteta za tradiciju	nema štete	
		45,71%	5,71%	37,14%	2015
		12,73%	25,45%	61,82%	2016,8
		16,67%	43,33%	40,00%	2016,9
PROSJEK		25,03%	24,83%	46,32%	
4	KAKAV BI BIO UČINAK TRADICIJSKOG RIBOLOVA NA PRIRODU KOPAČKOG RITA I BARANJE KADA BI ON PONOVO BIO DOZVOLJEN?	šteta za prirodu	ne znam	korist za prirodu	
		0,00%	5,26%	94,73%	2015
		3,64%	16,36%	80,00%	2016,8
		6,67%	40,00%	53,33%	2016,9
PROSJEK		3,43%	20,54%	76,02%	
5	KAKAV BI BIO UČINAK TRADICIJSKOG RIBOLOVA NA KULTURNU BAŠTINU KOPAČEVA I BARANJE KADA BI ON PONOVO BIO DOZVOLJEN?	šteta za baštinu	ne znam	korist za baštinu	
		0,00%	5,26%	94,73%	2015
		5,45%	5,45%	89,09%	2016,8
		3,33%	23,33%	73,33%	2016,9
PROSJEK		2,93%	11,35%	85,72%	
6	DA LI I KOLIKO LJUDI U SELU, PREMA VAŠEM SAZNANJU, JOŠ UVIJEK ČUVA STARE RIBARSKE ALATE?	ne	da	ako da, koliko?	
		0,00%	100,00%	17,63	2015
		26,42%	73,58%	23,40	2016,8
		17,39%	82,61%	1,50	2016,9
PROSJEK		14,60%	85,40%	14,18	
7	DA LI I KOLIKO LJUDI U SELU, PREMA VAŠEM SAZNANJU, JOŠ UVIJEK IZRAĐUJE TRADICIJSKE RIBARSKE ALATE?	ne	da	ako da, koliko?	
		5,55%	94,44%	8,05	2015
		28,30%	71,70%	1,75	2016,8
		35,00%	65,00%	1,00	2016,9
PROSJEK		22,95%	77,05%	3,60	
8	DA LI I KOLIKO LJUDI U SELU, PREMA VAŠEM SAZNANJU, JOŠ UVIJEK LOVI RIBU TRADICIJSKIM RIBARSKIM ALATIMA?	ne	da	ako da, koliko?	
		13,88%	86,11%	6,47	2015
		42,59%	57,41%	4,80	2016,8
		31,58%	68,42%	1,00	2016,9
PROSJEK		29,35%	70,65%	4,09	
9	DA LI I KOLIKO LJUDI U SELU, PREMA VAŠEM SAZNANJU BAVI BILO KAKVIM OBLIKOM RIBOLOVA?	ne	da	ako da, koliko?	
		2,77%	97,22%	30,35	2015
		26,92%	73,08%	8,20	2016,8
		19,05%	80,95%	1,00	2016,9
PROSJEK		16,25%	83,75%	13,18	
10	DA LI I KOLIKO LJUDI, PREMA VAŠEM MIŠLJENJU, JOŠ UVIJEK LOVI RIBU TRADICIJSKIM RIBARSKIM ALATIMA U PODRUČJU POSEBNOG ZOO REZERVATA KOPAČKOG RITA?	ne	da	ako da, koliko?	
		64,70%	35,29%	7,57	2015
		67,31%	32,69%	2,50	2016,8
		47,37%	52,63%	1,00	2016,9
PROSJEK		59,79%	40,20%	3,69	
11	DA LI I KOLIKO LJUDI, PREMA VAŠEM MIŠLJENJU, JOŠ UVIJEK LOVI RIBU TRADICIJSKIM RIBARSKIM ALATIMA U PODRUČJU POSEBNOG ZOO REZERVATA KOPAČKOG RITA?	ne	da	ako da, koliko?	
		63,63%	36,36%	1,75	2015
		72,22%	27,78%	3,33	2016,8
		55,56%	44,44%	0,00	2016,9
PROSJEK		63,80%	36,19%	1,69	
12	SMATRATE LI DA TREBA PROMIJENITI ZAKON I DOZVOLITI OGRANIČENI TRADICIJSKI RIBOLOV U KOPAČKOM RITU?	ne	ne znam	da	
		2,70%	2,70%	94,59%	2015
		0,00%	5,45%	94,55%	2016,8
		6,90%	3,45%	89,66%	2016,9
PROSJEK		3,20%	3,87%	92,93%	

6.1.3. Analiza

Prikupljeni podaci su konzistentni s onima iz dubinskih intervjua provedenih tijekom priprema za snimanje dokumentarne emisije HRT-a iz 2012. i 2013. godine. Osim toga, rezultati su potvrdili kako postoje i potrebni uvjeti i volja mještana za obnovom tradicijskog ribolova, kao što je već potvrđeno aktom osnivanja DTR-a.

6.2. Ankete u razdoblju 2016. - 2017. godine

U narednom razdoblju provedene su još tri ankete prema istom obrascu koji je tiskan dvojezično, hrvatski i mađarski. Dakle, kako bi se utvrdio razlog anomalije koja se 2015. godine pojavila u odgovorima na 3. anketno pitanje te otklonila moguća jezična barijera, upitnik iz 2015. godine preveden je na mađarski jezik. Pitanja su prevela dva neovisna prevoditelja: 1. studentica kroatistike, mještanka Kopačeva, izvorna govornica mađarskog jezika, i 2. diplomant mađarskog jezika iz Osijeka, čiji je materinji jezik hrvatski. Oba prijevoda predočena nekolicini mještana Kopačeva, potencijalnim ispitanicima, koji su 1. prijevod ocijenili potpuno razumljivim, dok su drugi prijevod ocijenili teško razumljivim.

Nakon toga prijevodi su poslani dvjema izvornim govornicama mađarskog jezika iz Baranje, koje imaju završenu školu odnosno fakultet u Hrvatskoj po hrvatskom programu, da ih nezavisno ponovo prevedu na hrvatski jezik. Pri tome je utvrđeno da se značenje pitanja ni u jednom slučaju nije promijenilo u odnosu na izvornik, odnosno da oba prijevoda na mađarski, iako različita, imaju isto značenje.

Po tom su jednoj od potonjih prevoditeljica predočena oba prijevoda te joj je objašnjeno da je 1. prijevod mještanima Kopačeva razumljiviji te je zamoljena da isti lektorira u duhu lokalnog govora, na što je unijela manje izmjene.

Tako je za anketu 2016. god. tiskan dvojezični upitnik, s jedne strane mađarski prijevod, a s druge izvornik na hrvatskom jeziku, kako bi svaki ispitanik mogao izabrati koji mu je upitnik razumljiviji odnosno na koji želi odgovarati.

S takvim je upitnicima provedena anketa između približno 150 okupljenih sudionika i posjetitelja mjesnog natjecanja u kuhanju sataraša, održanog 13. kolovoza 2016.

Upitnik je ispunilo 55 ispitanika od kojih je 25 odlučilo odgovarati na pitanja na hrvatskom, a 30 na pitanja na mađarskom jeziku.

Protivno očekivanjima i razlogu prevođenja upitnika na mađarski jezik, na 3., sporno pitanje, ovaj se puta, proturječno odgovorima na sve ili neka od pitanja pod rednim brojevima 1., 2., 4. i 5. izjasnilo čak 60 % ispitanika, 40% na mađarskom i 20% na hrvatskom jeziku odnosno 73,33% od onih koji su se izjašnjavali na mađarskom i 44% od onih koji su se izjašnjavali na hrvatskom jeziku.

Iz rezultata se može zaključiti da, nasuprot pretpostavci, jezična barijera nije, ili nije jedini, razlog zbog kojeg je izjašnjavanje na 3. pitanje kod većine ispitanika manje ili više proturječno odgovorima na druga pitanja, osobito na vrlo određena 1. i 12. koja su ujedno i odlučujuća.

Iako je kod 1. pitanja broj onih koji se izjašnjavaju da je zabrana tradicijskog ribolova neopravdana, znatno opao, -24,56%, u odnosu na anketu iz 2015. (tablica 1.), to se može objasniti činjenicom da anketa 2016. nije provedena „među segmentom stanovništva za koju se očekuje da će sudjelovati u projektu“ revitalizacije tradicijskog ribolova pa je time obuhvaćena populacija manje upućena u predmetnu problematiku i manje zainteresirana.

To može biti objašnjenje i za odstupanja kod odgovora na pitanja pod r.br. 2. i 3. koja su prosječno 25,10%, dakle vrlo slična odstupanju kod 1. pitanja.

No na pitanja 4. i 5., iako nešto manje od 2015., uvjerljiva većina od 80% izjasnila se da bi tradicijski ribolov imao povoljan učinak na prirodu, a čak 89,09% da bi imao povoljan učinak kulturnu baštinu, ako bi bio ponovo dozvoljen.

Na pitanjima o prakticiranju ribolova i povezanih umijeća, r.br. 6. do 11., u odnosu na 2015. također su se pojavila veća ili manja odstupanja od prosječnih 18,87 % što je u srazmjeru s odstupanjima na pitanja 1. - 5. te vjerojatno također može biti objašnjeno manom upućenošću i manjom zainteresiranošću ispitanika s obzirom na znatno reprezentativniji uzorak populacije.

Konačno, najmanje odstupanje u odgovorima u odnosu na 2015. zabilježeno je na pitanju r.br. 12. te se ponovo velika većina ispitanika, 94,55%, izjasnila da treba izmijeniti zakon i ponovo dopustiti tradicijski ribolov u Kopačkom rituu.

Po istom je obrascu anketa ponovljena još dva puta, u rujnu 2016. godine tijekom manifestacije Ribarski dani u Kopačevu, te ponovo u kolovozu 2017. tijekom natjecanja u kuhanju satarša, te je uglavnom pokazala iste rezultate kao i anketa iz kolovoza 2016. godine. Time su provedene četiri terenske ankete u razdoblju 2015.-2017. god. na prigodnom

uzorku od ukupno 153 ispitanika. Zbrojeno, u odgovorima na ključna pitanja, 81,80% zabranu tradicijskog ribolova smatra neopravdanom, 75,82% da bi ribolov imao povoljan učinak na prirodu i 86,27% da bi imao povoljan učinak na kulturnu baštinu, te 90,67% da zabranu treba ukinuti.

6.2.1. Analiza

Iz ukupnih rezultata vidljivo je da velika većina ispitanika zabranu tradicijskog ribolova smatra neopravdanom, te više od 90% drži da zabranu treba ukinuti. Rezultat je osobito značajan u odnosu na činjenicu da je mišljenje mještana, iskazano u anketi iz 2015. godine, s visokom koincidencijom i transverzalno provedenom anketom među inozemnim i domaćim posjetiteljima Kopačeva. Kod toga također treba uzeti u obzir da je manifestacija Ribarski dani u Kopačevu 2016., kojom je prigodom provedena jedna anketa, okupili više od 7000 posjetitelja, tj. anketa je provedena među vrlo velikom populacijom, što pokazuje nepodijeljenu sklonost turističkog tržišta prema očuvanju i revitalizacije tradicije i tradicijskih umijeća.

6.3. Kulturna vrijednost i značenje tradicijskog ribolova i povezanih praksi

U kontekstu procjene kulturne baštine i njezine iskoristivosti u npr. turizmu, na početku treba naglasiti da nema pouzdanih sredstava za empirijski prikaz kulturne vrijednosti kojima bi se izračun kvantificirao (Throsby 2010, 148). Međutim, prema brojnim povijesnim činjenicama i referencama u znanstvenoj i popularnoj literaturi, tradicijsko ribarstvo Kopačkog rita vrlo je prepoznatljivo i imalo je presudan utjecaj na to kako se mještani Kopačeva svoju zajednicu percipiraju, kulturno i ekonomski. Štoviše, ono je bilo i od vitalnog značenja za očuvanje njihovog prirodnog okoliša, susjednih močvara. U kombinaciji s jedinstvenošću, oblikovanom hidrološkim uvjetima jedne od najvećih poplavnih područja Europe,²¹ gdje je, kako je to navedeno, prema arheološkim nalazima, praktički razvijen od neolitika (Mihaljević 1999, 176), a dokumentiran kroz više od 800 godina (Labadi 2010, 6,64), tradicijski se ribolov otkriva kao iznimno dragocjena i zanimljiva baština, svojevrstan kulturni kapital, vrijedan očuvanja.

21 Osim Rusije.

Karol Labadi detaljno opisuje ribolov u Kopačkom ritu (Labadi 2010, 64-92), stoga ovdje izdvojen samo jedan od najzanimljivijih alata i ribolovna tehnika, koji odražavaju prirodu tradicijskog pristupa. Vejs ili *vejsze*, što na mađarskom znači ograda ili dvorište, svojevrsna je rešetka izrađena od trske i pobodena u dno ribnjaka, u koju kroz posebno konstruiran otvor riba može ući, ali ne može naći izlaz. U takvoj ogradi, riba može živjeti neograničeno, hraniti se i mrijestiti, dok riblja mlad može izići zbog ograničene gustoće rešetke i poribiti druga područja. Istovremeno, takva vrlo lagana ograda, nije prepreka za plovidbu, a ako se ostavi u vodi u kratkom se roku raspadne i s obzirom na prirodni materijal izrade, ne predstavlja ekološku prijetnju. Budući da je neinvazivno i vrlo selektivno sredstvo, izrađeno u cijelosti od prirodnog materijala, odražava sve bitne značajke tradicijskog ribolova Kopačkog rita.

Također, ribarstvo je tijesno povezano i s ostatkom kopačevske tradicije i kulture. Ne samo zbog uobičajeno visokog dohotka, najbolje ilustriranog podatkom iz 19. stoljeća, kada je seoska crkva izgrađena samo jednogodišnjom donacijom mjesnih ribara, ili drugom prigodom, kada su samo kovanice za jednokratnu isplatu ribarima težile šest tona, a lokalni vlastelin trebalo je šest volova kako bi novac prevezao do mjesta (Labadi 2010, 5-15). Prvenstveno, ribarstvo je utjecalo na prehranu koja se temelji na ribi kao najčešćoj oznaci mađarske kulture, kako je opisano u članku „Zemlja ribe - na srednjovjekovnim tradicijama mađarske kuhinje“ (Bittera 2015). Nadalje, dio lokalne kuhinje temelji se na ribi druge klase, tzv. bijeloj ribi, pa ovisi o tradicijskom ribolovu, jer određene vrste nisu komercijalne i ne mogu se naći na tržištu. No, nije samo kuhinja povezana s ribolovom. Činjenica da je čišćenje kanala i stabala koja su padala u okolini bilo neophodno za plovidbu i ribolov, ali i presudno za optok svježee vode važne za ribu, istodobno je ribarima bilo i izvor ogrjevnog materijala. I rezanje trske, važno ne samo kao mjera za sprječavanje eutrofizacije, osiguravalo je i materijal za ribolovne alate, kao što je spomenuti vejs, te građevinski materijal za pokrivanje krovova, koji snažno obilježava lokalnu arhitekturu, i danas se priznaje kao energetski učinkoviti i ekološki prihvatljiv.

Ostali važni razlozi zašto je tradicijsko ribarstvo tako duboko ukorijenjeno u kolektivnu memoriju cijele zajednice, i pored činjenice da je samo dio populacije profesionalno povezan s ribolovom, je zapravo ograničenost obradive zemlje i značenje održavanja kanala i jezera.

Prvo, kao što Janoš Baka, ribarski inženjer i ravnatelj bivše ribarske zadruge, objašnjava u intervjuu: u povijesti stanovnicima Kopačeva dodijeljen je samo dio obradivog zemljišta (Getto 2002, 9), u usporedbi s drugim selima u području. Dakle, oni su bili orijentirani na

močvaru, koju su smatrali svojom „obrađivom zemljom,“ o čemu govori i naziv „rit“ (mađarski *reet*), što znači polje. Dakle, to je jedan od razloga zašto je zabrana ribolova i drugih aktivnosti u „močvarnom dijelu sela“ prepreka ruralnom razvoju Kopačeva.

Drugi razlog zašto je ribolov važan za cijelu zajednicu, ogleda se u činjenici da je održavanje kanala koje su prakticirali ribari, uz ribolov i plovidbu, bilo važno i kao sustav za sprječavanje poplava, poznat i zabilježen još iz srednjeg vijeka (Labadi 2010, 65; Fodor 2005, 5; Molnar 2011, 5; Czsako 2012).

Tradicija ribolova još uvijek je vrlo živa i stoga se može tvrditi da je kulturno održiva, pogotovo jer dugo održavanje prakse, i nasuprot zabrani, ukazuje na uspješno čuvanje baštine u samom temelju, dakle između samih mještana. U praksi se još uvijek koristi brojni tradicijski pribor i tehnike, a tu je i živo kolektivno sjećanje na ribarsku tradiciju, koje dijele i stari i mladi mještani. To je nametnulo ne samo nužnost bilježenja podataka o toj tradiciji, već i prikupljanje materijalne građe, usmene predaje, te prijenosa vještina izrade ribolovnih alata i čamaca, i dr. To je jednim dijelom učinjeno tijekom pripreme i snimanja navedene dokumentarne emisije HRT-a (2012.-2015.), te je utemeljena etnološka zbirka i postavljena izložba o tradicijskom ribolovu (Latinović 2013a, 20).

6.3.1. Zaštita kulturnog dobra

U kontekstu vrednovanja valja napomenuti da tradicijsko ribarstvo u Kopačkom ritu ispunjava osnovne kriterije za pravnu zaštitu kao nematerijalno kulturno dobro (Ministarstvo 2013.). Njegova zaštita, osim očuvanja same baštine, također može poboljšati socioekonomski položaj lokalnog stanovništva. To je u skladu i s pozitivnim međunarodnim pravnim instrumentima koji se odnose na toleranciju među zajednicama, imajući u vidu da određena baština pripada mađarskoj manjini u Republici Hrvatskoj, kako je dokumentirano u ovom istraživanju. Nadalje, zajednica se identificira s ribolovom i smatra ga najvažnijim dijelom lokalne kulturne baštine, jer jača osjećaj pripadnosti i kontinuiteta temeljenog na kolektivnoj memoriji. Konačno, ribarska tradicija je duboko ukorijenjena u zajednici i još je uvijek živa unatoč pravnom ograničenju, a s obzirom na njenu jedinstvenost, to je važan doprinos raznolikosti kulturne baštine Hrvatske.

Razmatrajući značenje tradicijskog ribolova, uz već raspravljenu kulturnu vrijednost, potrebno je uzeti u obzir i to da bi on mogao biti i ključan mehanizam održivog upravljanja

Parkom prirode, te u isto vrijeme pokretač razvitka ruralnog turizma. Turističkoj prepoznatljivosti svakako bi važan doprinos predstavljala zaštita tradicijskog ribolova kao nematerijalnog kulturnog dobra, što podrazumijeva i pravo na ograničeno ribolov u njegovom kulturnom i prirodnom okruženju.

6.4. Turistička ponuda, praksa i mogućnosti

Koliko je zanimanje upravo za ribarsku tradiciju mjesta, pokazuje mega događanje, Ribarski dani u Kopačevu kojima broj posjetitelja raste iz godine u godinu, pa je prema podacima organizatora, od 2012. kada je bilo oko 2000, 2015. oko 4500, do 2016. bilo 7000 (Mrkonjić 2016c), a 2018. godine dosegao je 10.000 (Getto 2018), Manifestacija je sajam domaćih proizvoda, rukotvorina, suvenira, hrane i pića, ali i festival lokalnog folklora s obilježjima zabavnog i natjecateljskog karaktera, kojim se nastoji očuvati identitet naselja usko vezan uz tradicijski ribolov u Kopačkom ritu (Mrkonjić 2016c). Iako zbog zabrane tradicijskog ribolova u Parku prirode Kopački rit u Kopačevu više nema aktivnih ribara posjetitelji su željni etno ambijenta te mirisa i okusa ribe. Prvi Ribarski dani održani su 1998. godine, kada je i posljednji put dozvoljeno povlačenje mreže na Sakadašu (Bilje TZ 2016).

No svakodnevica se odražava u činjenici da je Konzervatorski odjel, kako je to uvodno citirano, bio prisiljen odustati od preventivne zaštite ulica Š. Petefija i Ribarske, kao povijesne cjeline, uslijed brojnih neprimjerenih obnova i izgradnji (Konzervatorski 2013), što jasno govori o tome da ta kulturna baština nije stavljena u funkciju turizma što je jedan, a ponekad i jedini mehanizam za njezino očuvanje (Throsby 2010,148). Na to ukazuje i članak o rušenju vrijedne zgrade, nekadašnje gostionice Melegeš u centru Kopačeva, 2010. godine. Tom su prigodom mještani ukazali na problem: „Zaobišao nas je Park prirode Kopački rit, izgradili su prihvatni centar pokraj sela pa turisti ni ne znaju da postojimo“ (Kartus 2010).

Za razliku od suvremenih prilika, do 1991. godine u Kopačevu je bila za posjetitelje otvorena zoološka i etnološka zbirka, tzv. Muzej (iako zbirka nije imala taj status), te su svi posjetitelji Parka prirode posjećivali i Mjesto. Tako je 1990. godine, tadašnje Turističko društvo Osijek organiziralo posjete za učenike osnovnih škola kroz program „Jeste li posjetili Kopački rit,“ kada je broj samo tih posjeta dosegao do 4.500 učenika u jednom tjednu, koji su posjetili i kopačevsku zbirku.²²

22 Darko Mrkonjić, u svojstvu vanjskog suradnika Turističkog društva Osijek i organizatora programa, na temelju različite vlastite izvorne dokumentacije.

U međuvremenu, od navedene 2010. godine i rušenja gostionice Melegeš, sporni prijemni centar JUPP-a, smješten na jezeru Mali Sakadaš, uz samo naselje, znatno je proširio kapacitete, čime se problem na koji mještani ukazuju (Kartus 2010) produbio. Potpuno odsustvo suradnje JUPP-om s lokalnom zajednicom, te povezanost turističke ponude i lokalne kulture, slikovito pokazuje i izgradnja drvenog mosta, šetnice, na jezeru Mali Sakadaš, koji je navodno inspiriran legendom o Sulejmanovom mostu kod Osijeka iz 16. st. Naime ta je ideja najavljena još 2014. godine i očigledna je fascinacija TV sapunicom o Sulejmanu I. Tako predstavnik JUPP-a za Glas Slavonije u članku „Kopački rit: Gradili bi 720 m dug drveni most do jezera Sakadaš,“ navodi da je (za rečenu gradnju), inspiriran osmanlijskim mostom (Getto 2014), za koji zapravo nema pouzdanog podatka kako je izgledao (jer nema pouzdanog podatka o položaju i vremenu gradnje) i koji ni prema predaji nije bio blizu, koliko su to bili rimski most i kopački mostovi). Nasuprot tome, općepoznata je činjenica, da selo Kopačevo pa tako i Park prirode, odnosno rit, nose naziv baš po mađarskoj riječi *kopacs* (Bilje TZ 2013) koja upućuje na mostove kojima su bili premošteni okolni kanali i povezani otoci u močvari. Također, i ranije spomenuti rimski most završavao je kod sela Kopačeva pa je širi prostor preventivno zaštićen kao arheološki lokalitet opisan u registru kulturne baštine: „Kod Bilja su pronađeni tragovi rimske ceste na dvije lokacije, na osnovi čega se može izvršiti rekonstrukcija njenog pravca od antičke Murse (današnji Osijek) preko rimskog mosta na Dravi do Bilja, gdje se dalje nastavlja prema Kopačevu ispod kojeg se nalazi veliki kompleks antičkog kastruma. Pokusna iskopavanja otkrila su dio starog kanalizacijskog sustava, čija ju konstrukcija od opeka i crjepova datira u period od II. do IV. stoljeće, a nalazi s „Malog Sakadaša“ ukazuju na postojanje arheološkog nalazišta i iz razdoblja prapovijesti, i antike“ (Ministarstvo kulture 2016). Dakle, nasuprot zaštićenom antičkom lokalitetu i povijesnim mostovima sela Kopačeva, ugrađenim u sam naziv naselja, JUPP turističku priču gradi na legendi o osmanlijskom mostu, oživljenoj u TV sapunicama.

6.4.1 Etno-ribarski park Kopačevo

Nasuprot realiziranim objektima JUPP-a na Malom Sakadašu, s ciljem privlačenja turista u Kopačevu pokrenuta je inicijativa za uređenje etno parka u centru naselja, kao višenamjenskog objekta, koji bi imao funkciju prijemnog i odmorišnog objekt za posjetitelje, izložbenog prostora i prostora za različita događanja. Predviđen je kao središnja drvena nadstrešnica pokrivena trskom, koja bi mogla ugostiti stotinjak posjetitelja, primjereno za

odmor, različite edukativne programe i predavanja, te odgovarajuće posluživanje hrane i pića, te manji objekti prikladni za pripremu hrane na otvorenom tradicijskim metodama. Uz to su predviđene i rekonstrukcije tršćanih ribarskih kolibica i tradicijske ledare, gdje bi posjetitelji mogli vidjeti postupak čuvanja leda pohranjenog tijekom zimske sezone, što bi moglo biti prva takva instalacija u našem području (Društvo 2013).

No, iako je ova inicijativa dobila podrške KOO-a, Znanstveno - kulturnog kruga Mađara u Republici Hrvatskoj – Pragma (Pragma 2013), Općine Bilje (Bilje 2013) i Turističke zajednice općine Bilje (Bilje TZ 2015), nije ostvarila traženu novčanu podršku Hrvatske turističke zajednice, te projekt nije realiziran.

Ako se usporede objekti JUPP-a na Malom Sakadašu, realizirani 2016. godine, s planovima etno-ribarskog parka Kopačevo, prikazanih u dokumentarnoj emisiji HRT-a (HRT 2014), može se uočiti da odgovaraju veličinom i oblikom, pa i mostom-šetnicom, kakav je također planiran u centru mjesta za prelaz kanala. Dakle, radi se o upadljivoj sličnosti i vjerojatno podjednakoj novčanoj vrijednosti. Ako se pored navedenoga uspoređi broj od oko 38.000 posjetitelja Kopačkog rita u 2016. godini (Getto 2016), koji uz vožnju brodom po PP, na samom Prijemnom centru ne ostvaruju značajniju potrošnju (npr. ne nude se usluge prehrane za grupe), s brojem od oko 7000 posjetitelja Ribarskih dana u Kopačevu, u samo 2 dana iste godine, koji su prema podacima organizatora, uz ostalu ponudu hrane, konzumirali oko 4,5 tone šarana i ostvarili potrošnju od oko 300.000 kuna (Mrkonjić 2016c),²³ može se zaključiti da bi bilo daleko učinkovitije, da je Prijemni centar JUPP-a smješten na jezeru Sakadaš, kako je to bilo do 1991. godine, ili da je umjesto objekata na Malom Sakadašu, realiziran etno-ribarski park u mjestu, gdje je također mogao biti smješten i Prijemni centar JUPP-a.

Uz to što bi veći broj posjetitelja zainteresiranih za usluge ruralnog turizma, rezultirao povećanim zanimanjem mještana za očuvanje ruralne arhitekture, koja je sada izrazito ugrožena, kako je to ranije dokumentirano mišljenjem Konzervatorskog odjela pa bi tako neizravno utjecao na očuvanje spomeničke baštine, s druge bi strane utjecao i na očuvanje nematerijalne baštine, dakle različitih tradicijskih praksi, kako to nalazimo kod komparativnog primjera, baranjskog etno-sela Karanac i npr. tamošnje „Akademije blata,“ dakle revitalizacije umijeća tradicijske gradnje (Baranja 2018). Ono što je u kontekstu socioekonomskog razvitka osobito važno, je to da se prihod od ruralnog turizma raspršuje

23 Čemu treba pridodati promet individualnih ponuđača domaćih proizvoda, te podatak treba uzeti u obzir kao minimalan s obzirom na to da je nemoguće obuhvatiti sve promete.

izravno u lokalnoj zajednici i utječe na zapošljavanje, ali i na očuvanje okoliša kao preduvjeta ruralnog turizma (Ružić 2009, 29-30; Deže 2017, 50). Ružić posebno naglašava da „zaštita prirodnih bogatstava treba imati lokalni karakter. Sve u vezi razvoja, određivanje vrijednosti, granice rasta i promjena u prostoru treba da su pod ingerencijom lokalne zajednice. Korist ekološki zaštićenih bogatstava treba pripasti domaćem stanovništvu kao naknada za sudjelovanje u njegovom očuvanju“ (Ružić 2009, 29).

Nasuprot ulaganju u razvoj ruralnog turizma, sa svim njegovim izravnim i neizravnim prednostima u promotivnim aktivnostima JUPP-a i OBŽ-e, nalazimo potpuno suprotnu strategiju. Primjer jaza između visoke (elitne) kulture, koju predstavlja JUPP, te pučke i tradicijske kulture, kao neizostavnog temelja ruralnog turizma, moguće je uočiti na primjeru snimanja turističko promotivnog spota za Park prirode u kojem poznata violončelistica Ana Rucner, obučena kao šumska vila, u ambijentu Kopačkog rita izvodi Bolero, Morisa Ravela. Na internetskoj stranici Scena.hr, u članku o snimanju spota, navodi se da „Spot predstavlja svojevrsnu igru prirode i čovjeka, u kojoj Ana utjelovljuje 'šumsku vilu' koja čuva netaknutu prirodu i štiti je od ponekad okrutnih ljudi, (...) Kopački rit u ritmu Bolera je novi turistički projekt TZ-a Osječko-baranjske županije i Ane Rucner.“ Nadalje se prenosi izjava Ane Rucner, „Iako sam već jednom bila u Kopačkom ritu, ponovno sam ostala bez riječi oduševljena tom ljepotom, svjesna ogromne snage te netaknute prirode...“ (Malešić Lazić 2016).

Iako ovakav primjer može izgledati kao marginalan, on je u liniji s višegodišnjom strategijom i praksom Hrvatske turističke zajednice (HTZ), koja je analizirana u članku *Strossmayer - Croatia Full of Wisdom*, na primjeru promotivnog turističkog spota, *Croatia Full of Life*, iz 2013. godine, gdje se ne prikazuje niti jedan predmet prepoznatljive hrvatske materijalne ili nematerijalne baštine, pa čak ni jedan prepoznatljivi krajobraz. Slično je i s predmetnim spotom Kopački rit u ritmu Bolera, jer prikaz šume i močvare, bez prepoznatljivih objekata spomeničke baštine, ili prepoznatljivih tradicijskih običaja, glazbe ili gastronomske ponude, zapravo ne reklamira „hrvatski turizam,“ „već turizam kao takav,“ jer u konkretnom slučaju promovira ljepote prirode, a ne lokalnu turističku uslugu i npr. poljoprivredne i prehrambene proizvode (Mrkonjić 2016a). U liniji je s tim i drugi spot HTZ-e iz serije Full of Life o Slavoniji, u kojem nisu prikazani ljudi, dakle koji prikazuje uglavnom prirodu i manji broj urbanih panorama, ali potpuno pustih, za koji je eksperimentom provedenim između 26 sudionika Znanstvenog skupa Hrvatsko-slovenske etno paralele u Lugu 2016. godine,

dokazano da narativom odgovara reklami za prodaju nekretnina, dakle da nema turističko promotivnu funkciju, svakako ne onu koja bi bila ciljana na kontinentalni turizam i ruralni razvitak (Mrkonjić 2016b). Tomislav Šola u knjizi *Javno pamćenje, čuvanje različitosti i mogući projekti*, govori o potrebi korištenja baštine u turizmu, kao preduvjetu održivosti i upozorava to da su npr. „luksuzni hoteli eksteritorijalni i da od odredišta samo trebaju priključak na komunalije“ (Šola 2014, 133), što se analogno može primijeniti na predmetni slučaj izdvajanja teritorija iz lokalne zajednice.

Dakle, ovaj primjer možemo sagledati u kontekstu onoga o čemu piše T. Eagleton, kada dvoji, „da bi to što šaćica njihovih sugrađana sluša glazbu Antona Weberna, bilo korisno za poljodjelce i nadničare“ (Eagleton 2017, 90-91). Dapače, ako primjer analiziramo kako predlaže Pierre Bourdieu, tj. da se „socijalne činjenice moraju tretirati kao stvari,“ što se primjenjuje i na osobe, a što znači da se ta „stvar“ može vagati, izmjeriti, brojati, mogu se popisati njezina svojstva (Bourdieu 2015, 41), tad ćemo uočiti, da je u obližnjem Kopačevu, zbog nemogućnosti da se zaustavi propadanje tradicijske arhitekture, skinuta preventivna zaštita s ulica Šandora Petefija i Ribarske (Konzervatorski 2013), te da je bilo urgentnije zaštititi tu ugroženu baštinu. No i pored toga bi izvedba nekog glazbenog djela npr. kompozitora i etnomuzikologa, Bele Bartoka, bila barem neka poveznica s lokalnom kulturom i mađarskom nacionalnom manjinom u RH, dok je izbor Mauricea Ravela neobjašnjiv. Konačno, iz citirane izjave glazbenice Ane Rucner, moguće je iščitati dvije važne poruke javnosti, koje su u liniji s već istaknutim pogrešnim predodžbama o Kopačkom ritu. Jedna je da se radi o „netaknutoj prirodi“ dok je istina da je područje kultivirano i vrlo ugroženo neodržavanjem, a druga je da „prirodu štiti vila od ponekad okrutnih ljudi,“ koji su u kontekstu zabrane ribolova - ribari, dakle mjesno stanovništvo.

U alegorijskoj priči o „šumskoj vili koja štiti netaknutu prirodu od ponekad okrutnih ljudi“ otvara se perspektiva koju nalazimo u Foucaultovom Zaseoku, kako to analiziraju Peternai i Varga (Peternai 2011, 369-379). Jer, dok na jednoj strani urbana publika stječe predodžbu o „prirodi koju treba štititi“ i ribarima kao ekološkoj prijateljima, na drugoj je strani činjenica je da je predmetno područje drugi dio sela Kopačeva, kako ga naziva Janoš Baka (Getto 2002, 9), a koje je odsječeno strogom zabranom pristupa pod prijateljnom ozbiljnih sankcija.

„Gledamo li na zatvor i ograničenost kretanja u širem smislu, shvatit ćemo da je cijeli zaselak jedan veliki zatvor, drugačiji od uobičajenih, razvijenih mogućnosti za slobodnim kretanjem, ali samo u okviru dopuštenog. Granica koja razdvaja dolinu od šume zapravo je krajnja točka

do koje se mještani mogu kretati. Sve iza nje je zabranjeno i smatra se prekršajem te podliježe posljedicama.“ (Peternai 2011, 378).

Priča o „vili“ zapravo odražava presudnu činjenicu da je i „zakonska“ zabrana pristupa području i ribolova samo predodžba koja se stvara u javnosti i kojom se ta zabrana osnažuje, dok se u stvarnosti zabrana temelji na Planu upravljanja, kako je to u ovom radu elaborirano, koji predlaže sam ovlaštenik ribolovnog prava, u ovom slučaju JUPP Kopački rit. Pritom, kao i u Foucaultovom zaseoku, pokazuje se da je nemoguće govoriti o „prirodnom sustavu“ i održivosti „netaknute prirode,“ na uskom prostoru u uvjetima hidroregulacija na okolnim riječnim tokovima, nužnim za snabdijevanje područja vodom, što je kroz samo 30-ak godina dovelo do dramatičnih promjena i gubitka većeg dijela vodenih površina.

6.5. Zaštita okoliša Kopačkog rita i proturječja

Zabrana tradicijskog ribolova i drugih srodnih djelatnosti u Kopačkom ritu predstavlja prepreku za postizanje kulturne održivosti i gospodarskog razvoja područja. Bez obzira je li zabrana ribolova na neki način zasnovana na znanstvenim istraživanjima ili ne, dakle postoji li opravdanost u nekom aspektu, i dalje ostaje činjenica (potvrđena intervjuima i anketom) da lokalno stanovništvo smatra da su mjere nerazumljive i neutemeljene, te su samim time percipirane kao nepravedne u odnosu na lokalnu zajednicu.

Iako npr. dokument pod naslovom „Informacija o stanju i razvojnim programima Park prirode Kopački rit,“ koji je izradila OBŽ, predviđa buduću suradnju Javne ustanove Park prirode i lokalnog stanovništva kao i edukativne aktivnosti (Osječko-baranjska 2014, 10), do daljnjega (zaključno s 2018. godinom) ništa od planiranoga nije ostvareno. Istraživanje – intervjui s lokalnim stanovništvom i ravnateljem JUPP-a – ne nalazi nikakve potvrde o realizaciji planirane suradnje. Navedeni dokument pripremljen je za sjednicu dionika koji su na različite načine povezani s Parkom prirode, a to su OBŽ, JUPP, Hrvatske šume i Hrvatske vode. Dakle, nasuprot činjenici da je OBŽ-a prethodno iskazala potporu inicijativi da se Kopačevo uredi kao „etno ribarsko selo,“ tj. upoznata je s aktivnostima i nastojanjima podnositelja inicijative za očuvanje kulturne baštine, Društvo za interpretaciju baštine u turizmu i Društvo za tradicijski ribolov nisu uključeni u rad sjednice (Osijek 2013). U toj se činjenici zapravo i ogleda jedan od razloga za ranije opisanu „kolektivnu frustraciju“ i percepciju zabrane ribolova kao neopravdane mjere. Naime, predmetna je frustracija djelomično uzrokovana i

samim izostankom komunikacije i suradnje između institucija i lokalnog stanovništva, tj. izostavljanja lokalne zajednice iz aktivnog dioništva u zaštiti Parka prirode.

Kao što je već spomenuto, zabranom iz 1984. koja je stavila na snagu ograničenja privrednog ribolova prema Rješenju Republičkog zavoda za zaštitu prirode (Mihaljević 1999, 137), tradicijsko ribarstvo koje su prakticirali mještani i dalje je bilo dopušteno na pojedinim lokacijama izvan tadašnjeg Specijalnog zoološkog rezervata. Ranija proglašenja područja kao Upravljeni prirodni rezervat iz 1967. godine i Park prirode i Posebni zoološki rezervat, temeljem Zakona o zaštiti okoliša iz 1976. godine nisu utjecali na ribolov na tom području. Još i danas, ribolov nije eksplicitno zabranjen prema sadašnjem Zakonu o zaštiti prirode (NN, 2013/80). U prvom Zakonu o zaštiti prirode koji je 1994. godine uveden u Republici Hrvatskoj (Narodne 1994), riba i ribolov nisu ni spomenuti. Umjesto toga, zabrana se općenito odnosi na ugrožene životinjske vrste. Štoviše, članak 62. Zakona o zaštiti prirode (Narodne novine 2013/80) propisuje samo mjere opreza s obzirom na održivost kada je u pitanju ribolov, te se regulira mjerama upravljanja. Sve dalje u vezi s ograničavanjem ribolova u Kopačkom ritu, uređeno je podzakonskim aktima i dokumentima, te konačno planom upravljanja javne ustanove koja gospodari područjem.

Nadalje, u skladu s člankom 28. Pravilnika o unutarnjem redu u Parku prirode Kopački rit koji donosi Ministarstvo zaštite okoliša i prirode (NN 2000/77), „tradicionalni ribolov” izjednačen je s pojmom „gospodarski ribolov“ koji se obavlja „isključivo tradicionalnim ribolovnim alatima s ovog područja,“ a dopušten je na otvorenim vodama i određenim područjima Parka prirode, osim na području Posebnog zoološkog rezervata. Ovo ograničenje je definirano Odlukom o prostornom planu parka prirode Kopački rit (NN, 2006/24). Članak 7., koji se odnosi na ovo područje, a omogućuje ograničen, organizirani i kontrolirani posjeti i razgledavanje s brodova, te obilazak malih skupina na postojećim kopnenim putovima (šumski putevi). Ostale aktivnosti koje se dopuštaju u ovom području uključuju aktivnosti pošumljavanja, optimalno održavanje razine vode, izgradnju vodoopskrbnih struktura za održavanje vodenih putova Drave i Dunava te tehničke i gospodarske / komercijalne djelatnosti održavanja vodotoka, reguliranja i izgradnje objekata za zaštitu prirode.

Ostaju otvorena pitanja, zašto se „tradicionalni ribolov“ izjednačava s „gospodarskim ribolovom“ i zašto su sve aktivnosti navedene kao dopuštene smatrane manje invazivnim od ograničenog tradicijskog ribolova. To je osobito kontroverzno zbog povijesnih nalaza (vidi Labadi 2010, 65, Fodor 2005, 5, Molnar 2011, 5, Czsako 2012) da je tradicijsko ribarstvo

istodobno učinkovito za „održavanje optimalnog vodnog režima.“ Slična se kontroverzija nalazi i u činjenici da je područje Posebnog zoološki rezervata proglašeno upravno na području uz selo i uz javnu cestu, dok nenaseljeno i stoga više „čisto i netaknuto“ močvarno područje leži u sjeveroistočnom dijelu Parka prirode. Pritom, područje na zapadu (dijelu Posebnog zoološkog rezervata), izloženo je i pritisku golemog broja posjetitelja, u prosjeku 30.000 godišnje (Poslovni 2016).

Zanimljivost je, da je prijedlog ograničenja ribolova na Kopačkom ritu, koji se odnosi na stanovnike Kopačeva, objavljen već 1955. godine u Hrvatskom časopisu za ribarstvo (Anonymous 1955, 40). U nedostatku pravog objašnjenja, spekulacije o razlozima za takvu prijedlog osnažuju se ukazivanjem na veliki ulov ribe koji donosi ribara znatan dohotka. Dakle, u navedenom članku, znakovito anonimnom, potreba za ograničavanjem ribolova „pravda“ se činjenicom da su ribari iz sela, širenjem 6,5 km mreže, spriječili 500 tona ribe da se iz močvarnog područja vrati u Dunav u pokušaju da zarade „previše novca.“ Također je navedeno da su na mjestima koristili mreže s premalim otvorima, čime su uz veliku ribu zaustavljali i mlađ, ali nema podataka da bi cijela mreža bila iste vrste. Prema tvrdnjama mještana,²⁴ radi se o tradicijskoj tehnici i samo se velika riba zadržava mrežama i to se smatra svojevrsnim ekstenzivnim uzgojem ribe, kakav je zabilježen još u 13. stoljeću (Labadi 2010, 6). Međutim, ovaj podatak otkriva i širu sliku o tome koliki je bio riblji fond područja prije ograničenja. Nadalje, valja napomenuti da su mještani krajem 1950-ih počeli loviti i za tvornicu ribe u Apatinu (Orešković 1957, 32-35; Getz 1998b, 470; Rečno 1965).

Spomenuta tvornica osnovana je 1957. godine kako bi preradila drugorazrednu, tzv. bijelu ribu, u riblje brašno i ulje. Prema Dragi Oreškoviću, izvršnom direktoru tvornice, oko jedne trećine ulova bilo je bijele ribe, čak do 30 tona u jednom danu, a za taj ulov nije bilo tržišta pa su ribari, prije nego što su osnovali tvornicu, ribu bili prisiljeni vraćati u otvorenu vodu. Naime, u ranijim je desetljećima zabilježeno da je selektivni izlov prvoklasne ribe, npr. šarana i soma, izazvao biološku neravnotežu, a ogromna količina bijele ribe koja nije izlovljena uništila je prirodne izvore hrane za šarana u poplavnim područjima (Orešković 1957, 33). Kasnije, osim ribljeg ulja i ribljeg brašna, tvornica je proizvodila i riblje konzerve, a 1970-ih je čak počela s proizvodnjom sedefa iz ribljih ljustica za kozmetičku industriju.²⁵ Prema K. Labadju, ribari iz Kopačeva u samo pet dana prosinca 1821. godine ostvarili su biblijski ulov

24 Darko Mrkonjić, intervju s Berislavom Kurucom (predsjednikom DTR-a), 2016.

25 Darko Mrkonjić, intervju s Jovanom Močkovićem (umirovljenim ribarom i bivšim zaposlenikom apatinske tvornice za preradu ribe), 2015.

ribe od čak 200 tona, a slična su količine izlovljavane sve do Uskrsa (Labadi 2010, 65). Što se tiče kontinuiteta veličine ulova u prošlosti, ali i potrošnji različitih vrsta i kategorija ribe na području Apatinske ribarske centrale, potvrđuju i podatci iz 1937. godine u kojem se detaljno navodi izvješće tadašnjeg rukovoditelja (Aurel 1937, 6). Jovan Močković, jedan od posljednjih starih ribara i zaposlenika tvornice Apatin, također potvrđuje da su ribari redovito izlovljavali znatne količine ribe, npr. od pedesetih do sedamdesetih godina 20. st., na području Kopačkog rita, 250 - 300 tona (samo) šarana godišnje. Prema priopćenju inženjera Jovkovića, ravnatelja Centrale, prosječni godišnji ulov bio je oko 1000 tona: 37% šarana, 35% bijele ribe, 30% šunka, a slijede ga štika i som, te druge vrste. Riba drugorazredne kvalitete, koju spominje Orešković (Orešković 1957, 33), u to se vrijeme potpuno iskorištavala. Dakle, sukladno onom kako se prema Labadijevom opisu potpuno iskorištavana u Kopačevu (Labadi 1987, 35).

Ukratko, nema konkretnih (tj. kvantitativnih) dokaza da tradicijski ribolov na ovom području nepovoljno utječe na okoliš - niti izlov ribe, niti korištenje specifičnih tradicijskih tehnika ribolova. Tu tvrdnju podupire i više od 700 knjiga, radova, studija i drugih izvora mjerodavnih podataka o Kopačkom ritu. Tako samo u knjizi *Kopački rit – pregled istraživanja i bibliografija*, M. Mihaljević (1999) navodi više od 650 referenci o toj temi. Unatoč tome, konzultirani stručnjaci – konzervatori slažu se da treba napraviti studiju o mogućem utjecaju tradicijskog ribolova na Kopački rit.

U intervjuu za dokumentarnu emisiju Hrvatske televizije Damir Opačić, ravnatelj JUPP-a Kopački rit, složio se s idejom zaštite i njegovanja tradicijskog ribolova, ali s druge strane sugerira da nije potrebno prakticirati i sačuvati te vještine u zaštićenom području. No na tvrdnju da tradicijski ribolov nije štetan za prirodu, dok bi vodene površine, bez jaružanja ili povlačenja ribolovnih mreža kao što je stoljećima bilo prakticirano, mogle nestati i močvare se pretvoriti u polja, odgovorio je:

„Zaboravljate da su meandri stvoreni prije dolaska čovjeka, tako da ljudska djelatnost nije ono što uvjetuje da Kopački rit jest kakav jest. Naša rasprava o jaružanju i ribarenju temelji se na našim pretpostavkama koje nisu znanstveno dokazane. Zakonom propisana mjera je ograničenje gospodarske aktivnosti barem na području Posebnog zoološkog rezervata i po mom mišljenju to je sasvim razumno. Također, trenutno (močvarno) područje koje uživa određenu kategoriju zaštite, tj. Posebni zoološki rezervat] predstavlja samo 25% onoga što je postojalo u prošlosti. U blizini su i druge lokacije, poput jezera Bilje ili kanala u selu, koji su

izvan zaštićenog područja i još su pogodni za ribolov i još su bliže selu. Po mom mišljenju, ta su područja dovoljna i mi u JUPP-u pokušavamo privući posjetitelje i veselimo se posjetu i prezentaciji javnosti, ali je Zakon o zaštiti prirode jasan. Na područjima Posebnog zoološkog rezervata nisu dopuštene gospodarske aktivnosti, koje uključuju i ribolov kao pitanje naše rasprave“ (Mrkonjić 2013b).

Premda se Opačićevo mišljenje u spomenutoj izjavi za HRT-u ovdje nije uzeto kao službeno stajalište JUPP-a, ona i dalje odražava zajedničku politiku Ministarstva zaštite okoliša i prirode Republike Hrvatske i javno mnijenje.²⁶

Nasuprot tomu, stoje činjenice da postojeći meandri nisu stvoreni prije čovječanstva, a postoje dijelovi kanala, pa čak i jezera koji su umjetno napravljeni u prošlosti, kao što objašnjava Mihaljević: „Kroz povijest hidrografika Kopačkog rita bila je uglavnom pod utjecajem poplava, ali i brojnim hidrološkim radovima koji definiraju trenutni hidrološki status“ (Mihaljević 1999, 173). Nadalje, zakon o pitanju tradicijskog ribolova nije tako jednoznačan kao što tvrdi Opačić. Prema Zakonu o zaštiti prirode:

„(1) Park prirode je velika prirodna ili djelomično kultivirana kopnena i / ili morska površina s ekološkim značajkama međunarodnog ili nacionalnog značenja, ili značajnim krajobraznim, obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. (2) Park prirode također ima znanstvene, kulturne, obrazovne i rekreativne svrhe. (3) U parku prirode dopuštene su samo one radnje i aktivnosti koje ne predstavljaju prijetnju njegovim bitnim značajkama i ulogama“ (NN, br. 2013/80).

Budući da su tradicijski način života, uključujući ribolov i srodne djelatnosti u Kopačkom ritu, bez sumnje rečene „kulturne i povijesne“ vrijednosti područja, kako je prepoznato u potpori KOO-a (Konzervatorski 2013), te vrijednosti JUPP ima Zakonsku mogućnost podržati i uključiti ih u svoj plan upravljanja.

6.5.1. Proturječja u postojećem modelu zaštite

Da opisane mjere zaštite, koje su usmjerene isključivo prema ograničenju kretanja i ribolova u predmetnom području ne rješavaju ključne probleme vidljivo je iz sljedećeg pregleda problematike.

26 Istraživanje koje je autor proveo 2015. godine na 354 ispitanika studenta/studentice osječkog Sveučilišta, koji su prirodnu baštinu ocijenili kao atraktivniju za turiste od kulturne baštine, a materijalnu baštinu atraktivnijom od nematerijalne baštine.

Kao što je Nikola Đisalov opisao još 1972. godine, situacija u poplavnim zonama Dunava ubrzano se pogoršava. Zasipanje rukavaca, kanala i bara u poplavnim područjima, kao i postupno podizanje poplavnog terena i njegovo zamuljivanje, smanjuje značenje i ulogu poplavnog terena za masovnu oplodnju i uzgoj važnih ribljih vrsta u Dunavu. To ima za posljedicu nemogućnost da se postignu normalni uvjeti za prirodnu reprodukciju riba u mjeri potrebnoj za održavanje ribljeg fonda (Đisalov 1972, 101). Štoviše, ako tijekom sezone izostanu poplave, ribolov je loš (Plančić 1952, 9). To ukazuje da glavna prijetnja za riblji fond ne mora biti ribolov kao takav, već nestajanje poplavljenih područja, npr. močvare. To je djelomično i posljedica umjetnog zatrpavanja kanala i pošumljavanja topolom (Đisalov 1972, 101), ali i zbog kombinirane, fluvijalne i osobito značajne organogeno-močvarne sedimentacije (Bognar 1984, 5).

Iako nisu zastupljeni na službenim internetskim stranicama JUPP-a (JUPP 2015a), kormorani su zapravo glavna atrakcija za turiste koji dolaze u Kopački rit, jer svojim kolonijama „zauzimaju“ rutu turističke plovidbe. Druge ptice mogu se vidjeti samo povremeno, ovisno o sezoni i razini vode, a obično u manjem broju (JUPP 2015b). Međutim, kormorani su zapravo alohtona i invazivna vrsta. Iako to nije službeno navedeno, to je naznačeno u studiji koju su 1985. godine proveli Đorđević i Mikuška. Detaljnije analize na ribnjacima pokazale su da se kormorani hrane primarnim ribljim vrstama (kao što je šaran) u 93,49%, a samo 2,72% tzv. „ribljim korovom,“ manje kvalitetnim alohtonim vrstama, kao što je babuška (Đorđević 1985, 75).

Darko Getz, ekolog koji je bio zaposlen u Kopačkom ritu tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, kada je područje zaštićeno, danas poziva na kategoriziranje kormorana kao „komercijalnih ribara“, temeljeno na količini ribe koju konzumiraju i pravnoj zaštiti koju uživaju, dok su ribari prepušteni sami sebi (Getz 1998a, 23). Zbog ovog problema pitanje je upućeno i Davorinu Markoviću, načelniku odjela krajobrazza Hrvatske agencije za okoliš i prirodu (HAOP) o mogućem utjecaju invazivnih vrsta ptica, hidro-tehničkih propisa i tradicijskog ribolova na Park prirode Kopački rit. Njegovi su odgovori u skladu s izjavama ispitanih lokalnih ribara iz Kopačeva, rezultatima istraživanja i drugim izvorima. Izjavio je:

„1.) Točno je da su postojeći kanali i jezera ostaci nekadašnjih meandara Dunava i Drave. Cijelo ovo područje je u stvari retencija Drave i Dunava koja prihvaća velike vode za kišnih perioda. njihov opstanak su ugrozila bespravna pregrađivanja ulaznih i izlaznih 'vrata' kanala

tj. 'dunavaca'. Ono što bi sada trebalo napraviti je otvoriti ta ulazna i izlazna 'vrata' kako bi se uspostavio normalan vodni režim!

2.) U sadašnjoj situaciji smatram da bi određeni oblik 'čišćenja' i produbljivanja bio potreban ali samo toliko i na onim mjestima na kojima produbljivanje može biti od koristi, a što može pokazati samo studija koja se mora napraviti. Naime, u kanalima i jezerima se stvorio visok talog biljnog, životinjskog i mineralnog taloga koji svakako ne djeluje pozitivno na živi svijet. Usljed povećanog pritiska i u uvjetima hipoksije a često i apoksije dolazi do visokih koncentracija štetnih dušikovih i ugljikovih spojeva. Pri tome vrlo je važno u studiji razraditi kvalitetne mjere odlaganja mulja kako on ne bi naškodio postojećoj flori i fauni.

3.) Tradicijski ribolov u strogo ograničenoj mjeri nikako ne može štetiti ribljem fondu već dapače u funkciji privlačenja posjetitelja i prikaza tradicijskog načina života u Ritu može imati samo pozitivan utjecaj. Ono što je BITNO naglasiti je da sve MORA biti prethodno obrađenom kvalitetnom studijom i da se kasnije moraju strogo poštivati mjere i preporuke iz studije.

4.) Što se tiče načina čišćenja kanala u to se ne bih upuštao jer nisam dovoljno upoznat, no smatram da bi eventualna čišćenja bila svedena na minimum ukoliko bi se uspostavio 'prirodan' dotok i odljev voda!²⁷

Davorin Marković također predlaže izradu stručne studije u kojoj treba definirati što je moguće preciznije:

„a) Situaciju u prošlosti sa svim raspoloživim komponentama od tradicijskih alata i načina ribolova i života do stanja ribljeg fonda; b) Sadašnje stanje s točno i precizno definiranom slikom stanja biološke raznolikosti, fizikalno-kemijskim stanjem svake pojedine vode, vodnim režimima posljednjih najmanje 50 godina, točnim ihtiološkim podacima i aktivnostima; c) predviđenim opsegom, izgledom i izrađenim modelima utjecaja na postojeće stanje. U studiji svakako moraju biti predložene sve mjere koje se moraju i koje su preporučljive na poboljšanje sadašnjeg stanja i koje će dugoročno garantirati povoljan status svih čimbenika!“²⁸

Još jedno Markovićevo kratko pismo vezano za stanje s kormoranima pokazalo je da postoji problem: „Da, poznata mi je ova studija i ona definitivno ukazuje na problem s kormoranom no Hrvatska je uspjela promijeniti tj. izborila je neke ustupke tako da se kormorana može

27 Mr. sc. Davorin Marković, načelnik odjela za krajobraze Hrvatske agencije za okoliš i prirodu, 19. 6. 2015.a.

28 Mr. sc. Davorin Marković, načelnik odjela za krajobraze Hrvatske agencije za okoliš i prirodu, 19. 6. 2015.b.

tjerati s nekih područja gdje čini veliku štetu. Bitno je osigurati mu područje gdje će imati mir i dostatnu prehranu! I taj dio se može ugraditi u tu studiju o kojoj sam Vam pisao!“²⁹ Ovo je u skladu sa studijama nekoliko autora (Bognar 1984, 5, Đisalov 1972, 101, Mihaljević 1999, 174).

Nadalje, mišljenje Markovića o tome da tradicijski ribolov nije štetan u liniji je s gledištem lokalnog stanovništva o tom pitanju, ali ukazuje na nedostatak studije o utjecaju koji bi mogao imati na močvaru. No taj je problem na primjeru Kopačkog rita još kompleksniji, s obzirom na činjenicu da takozvani „riblji korov“ (koji ne konzumiraju kormorani) u velikoj mjeri predstavlja babuška (*Carassius gibelio*), također invazivna vrsta koja 1970-ih godina postaje značajna u području.

Tako, se invazivna babuška natječe sa šaranom za hranu i ugrožava njegov rast. Uz to Kajgana obrazlaže i niz drugih čimbenika koji utječu na brz rast populacije babuške (invazivnost) od razmnožavanja (ginogeneze) do specifičnog sezonalnog ponašanja kojim izmiče izlovljavanju mrežom (Kajgana 1996, 131). Nadalje, kormorani se u prehrani kada je to moguće orijentiraju na šarana, odnosno izbjegavaju babušku (Đorđević 1985, 75), što znači da je šaran dvostruko ugrožen i istisnut. Ovu je činjenicu u praksi potvrdio kopačevski ribar Janoš Lacko, koji je 1984. godine (od 26. kolovoza do 25. rujna) predao Ribarskoj zadruzi u Kopačevu ukupno 8.418 kg različite vrste ulovljene ribe, od čega samo 17 kg šarana i čak 7.679 kg babuške.³⁰ Babuška uz pomoć kormorana očito je gotovo u potpunosti istisnula šarana u tijeku samo desetak godina, tako da bi se na selektivni izlov babuške moglo gledati kao kontrolu invazivne vrste, te na način uspostave i održavanja ravnoteže između različitih vrsta ribe (kakvu je funkciju imala i apatinska tvornica za preradu koja se navodi u radu).

Pritom, tradicijski ribolov nije bio selektivan (dakle nije dovodio do disbalansa), izlovljavale su se sve vrste ribe, dok je prvoklasna riba bila namijenjena uglavnom tržištu, a onu niže klase ribari su koristili za vlastite potrebe i uglavnom solili i sušili (Labadi 2010, 155). Budući da je takvo čuvanje ribe omogućilo konzumiranje u svim godišnjim dobima, to je uvelike utjecalo na lokalnu tradicijsku kuhinju.

Nadalje, povlačenjem mreža ribari čistili biljne naslage s dna, koje su glavni uzrok podizanja dna jezera i kanala (Bognar 1984, 5). Iako je korištenje mreže na opisani način sprječavalo

29 Mr. sc. Davorin Marković, načelnik odjela za krajobraze Hrvatske agencije za okoliš i prirodu, 19. 6. 2015.c.

30 Darko Mrkonjić, uvid u izvornu dokumentaciju, potvrdu o predaji ribe, Lacka janoša (kopija dokumenta je arhivirana).

stvaranje biljnih naslaga, ribari povremeno čiste kanale i jezera povlačenjem čeličnog užeta.³¹ Također, stanovnicima Kopačeva prema tradiciji pripadalo je i pravo prikupljanja palih stabla kao ogrjevnog drveta, što znači da su rušili stabla samo kad je to bilo apsolutno nužno (Sršan 1999, 55), očuvajući tako pošumljenost područja, ali istovremeno i sprječavaju povlačenje drvnog materijala u vodu, te time preveniraju nastanak biljnog sedimenta i zamuljivanje.

6.5.2. Mišljenja aktivista i stručnjaka

O opisanom postojećem modelu zaštite i navedenim proturječjima tijekom 2016. i 2017. godine, provedeno je i dokumentirano u obliku video zapisa (dokumentarne reportaže), šest strukturiranih intervjua. U intervjuima se od troje mještana Kopačeva, aktivista DTR-a,³² te troje mjerodavnih stručnjaka za predmetnu temu,³³ traži odgovor na ključna pitanja. Zašto je zabranjen tradicijski ribolov u Kopačkom ritu? Kakav je utjecaj Kormorana i drugih alohtonih vrsta? Postoje tvrdnje da se dubina i površina jezera i kanala znatno smanjila zbog zasipanja i biljnog sedimenta. Kakva je situacija i kako će se sanirati? Postoje li druge prijetnje eko sustavu Kopačkog rita? Zagađenja ili nešto slično. Razlikujemo dva odnosno tri područja, odnosno stupnja zaštite na prostoru Kopačkog rita. Po kojem je kriteriju odabrano područje koje je zaštićeno kao poseban zoološki rezervat? Kakav je utjecaj zabrane ribolova i povezanih aktivnosti za kulturnu baštinu (tradicijska znanja, običaje, način prehrane, gradnju)? Kakav je mogući utjecaj zabrane ribolova i povezanih aktivnosti za ekonomiju sela Kopačeva? Je li Kopačanima na bilo koji način nadoknađen gubitak prava na korištenje prostora Kopačkog rita?

6.5.3. Mišljenja aktivista Društva za tradicijski ribolov

Što se tiče odgovora aktivista, mještana, ona su u potpunosti u liniji s onim što iskazuju i raniji ispitanici pa je suvišno pojedinačno elaborirati detalje, no zajednički sažeti odgovor pronalazi se u letku DTR-a tiskanom u tiraži 1000 komada i transparentu dimenzija 2x5m koji je povodom manifestacije Ribarski dani u Kopačevu bio istaknut na ulazu u naselje, a koje su

31 Darko Mrkonjić, intervju s Janošem Lackom (umirovljenim ribarom iz Kopačeva), prosinac 2012. Svoje tvrdnje dokumentira fotografijama.

32 Karol Boroš, umirovljenik; Baka Bela, turistički poduzetnik i Berislav Kuruc, ugostitelj, svi iz obitelji koje baštine ribarsku tradiciju.

33 Izv. prof. dr. sc. Melita Mihaljević, biologinja s osječkog Odjela za biologiju, prof. dr. sc. Anđelko Opačak, ihtiolog s Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku i predstavnik JUPP-a Kopački rit, Vlatko Rožac, biolog.

imenovani aktivisti izradili na vlastiti trošak. Odluku o ulaganju vlastitih sredstava u promicanje očuvanja baštine treba sagledati u kontekstu njezine kulturne održivosti. Na propagandnom materijalu, uz fotografiju koja prikazuje stare ribare i pitanje, znate li zašto je zabranjen tradicijski ribolov u Kopačkom ritu, stoji sljedeći tekst:

„Ribolov u području Kopačkog rita važna je osnova ljudskog opstanka na ovom prostoru već od neolitika! Brojni pisani dokumenti o tome postoje još od 13. stoljeća, na osnovu kojih se može nedvojbeno zaključiti da ulov, nekada veći i od dva milijuna kilograma godišnje, nije ugrozio riblji fond, a cijeli je ekosustav u potpunosti očuvan do 1980-ih godina kada se ribarima, mještanima Kopačeva, ograničava pristup u to područje.

Danas, kanali i jezera nastali meandriranjem Dunava i Drave, ali i prokopavanjem, a kroz stoljeća čišćeni i održavani vrijednim rukama iskusnih ribara, koji su na taj način osiguravali protok vode potreban za opstanak flore i faune, prije svega ribe, nestaju u prirodnim procesima zasipanja i eutrofizacije. Pri tom je stvaranje novih meandara zapriječeno hidrotehničkim zahvatima radi održavanja plovnih puteva.

Održavanje jezera i kanala u funkciji svojevrsnog ribogojilišta, što potvrđuju pisana svjedočanstva još iz 1299. god., služilo je i u svrhu zaštite od poplava pa je ta sve prisutnija opasnost i svojevrsni odgovor prirode na uništavanje močvarišta.

Tako je, nakon više tisuća godina održivog ljudskog prisustva, u samo tridesetak godina nepromišljenog upravljanja, močvarište Kopačkog rita dovedeno do ruba ekološke katastrofe s nesagledivim posljedicama. Gubitak vodene mase, uzrokovan gomilanjem i truljenjem biljnog sedimenta praćen je i otapanjem nastalih dušikovih spojeva u mulju, koji se kod nasilnog jaružanja (kakvo se planira) oslobađaju te dovode do trenutnog uništenja okolnog biljnog i životinjskog svijeta.

Društvo za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu nastoji revitalizirati ograničeni tradicijski ribolov te tako sačuvati povezana umijeća kao vrijednu kulturnu baštinu, ali i zaštititi područje parka prirode te ukazati na neprikladan model gospodarenja. Iako je za svoj rad dobilo podršku Županije i Općine te Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture, za sada nema stvarnih pomaka, dok biološki sat neumoljivo otkucava, odnosi stare ribare i briše poznati krajobraz Kopačkog rita. (Društvo za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu)“

6.5.4. Mišljenja stručnjaka

U pogledu mišljenja intervjuiranih stručnjaka, predstavnik JUPP-a, Vlatko Rožac, biolog (Mrkonjić 2016d), čije se izjave navode u cijelosti,³⁴ u postojećem modelu zaštite koji provodi JUPP, ne vidi proturječja. To se osobito odnosi na zabranu ribolova.

„D. Mrkonjić: Došli smo zapravo snimiti reportažu slijedom nedavnog članka u Glasu Slavonije pod naslovom 'U Kopački se vraća tradicijski ribolov?' Pitanje generalno, znate li zašto je zabranjen tradicijski ribolov u Kopačkom ritu (KR)?

V. Rožac: Pa, naravno da znam zašto je zabranjen. KR je prevažan kao jedno područje gdje se ribe mrijeste i gdje se obnavlja velik dio ribljeg fonda cijelog Dunava i pritoka, tako da ovdje ribe treba čuvati da se mogu razmnožavati i odavde rasprostranjivati dalje u druge rijeke. Ukoliko bi mi lovili ovdje ribe, riblji fond bi bio još više ugrožen, nego što je sada, te na taj način bi načinili veliku štetu ukupnoj ihtiofauni ovog dijela Dunava.

D. Mrkonjić: Rekli ste da je riblji fond ugrožen. Čime je on sada ugrožen?

V. Rožac: Pa, ugrožen je kao prvo zbog određenih hidro-regulacijskih radova. Prvenstveno su tu hidroelektrane u pitanju. Druga stvar je i gospodarski ribolov, koji također narušava riblji fond, i s vremenom, normalno, dolazi do poremećaja balansa, prirodne ravnoteže.

D. Mrkonjić: Međutim, tu imamo i kormorane, koji su zapravo alohtona vrsta. Koliko kormorani eventualno utječu, koliko oni ugrožavaju riblji fond?

V. Rožac: Kormorani nisu alohtona vrsta. Kormorani su tu sasvim, dio prirode i oni su dio hranidbenog lanca i smješteni su u svoju nišu u ekološkom sustavu. I imaju jednu dosta važnu ulogu kao dio eko sustava.

D. Mrkonjić: Možete li malo objasniti, koja je to uloga?

D. Rožac: Znači oni se hrane isključivo ribom. Na taj način utječu na riblji fond, ukupni. I njihov broj potpuno ovisi o hidrološkim prilikama i stanju ukupne ihtiofaune, tako da njihov broj ne ide u nedogled, nego je stabilan i ovisi o ekološkim uvjetima. S druge strane, neke druge ptice, se zapravo hrane na način da otimaju od kormorana ili uzimaju otpatke, poput orla štekavca, gaka, žutih čaplji i slično. Tako da oni zapravo imaju vrlo bitnu ulogu u eko sustavu. S druge strane, mogu utjecati i na sukcesiju, na način da njihova kolonija oštećuje

³⁴ Intervju se navodi u cijelosti, jer odgovara na konkretna planirana pitanja, koja će se postavljati i drugim ispitanicima. Također, konkretne podatke koje ispitanik navodi, potrebno je sagledati u kontekstu cjelokupnog odgovora, ali i konkretno postavljenog pitanja.

drveće. Trenutna prirodna ravnoteža u Kopačkom ritu je narušena, zbog nemogućnosti meandriranja Dunava, tako da je balans između sukcesije i meandriranja totalno poremećen, i sve ide u smjeru nastanka jedne velike poplavne šume. I tako postoji nekoliko faktora koji usporavaju sukcesiju, između ostaloga tu su i kormorani.

D. Mrkonjić: Kad govorimo o meandriranju, upravo su tradicijske aktivnosti, kao tradicijski ribolov i izvlačenje biljnoga sedimenta, zapravo pomagali u usporavanju i sprječavanju eutrofizacije i drugih procesa nestajanja meandara.

V. Rožac: Što se meandriranja tiče, meandriranje je poremećeno zbog hidrotehničkih zahvata na Dunavu i zbog kanaliziranja Dunava na neki način, odnosno učvršćivanja obale i tu sada nema više mogućnosti nastanka novih meandara. To je u svrhu navigacije. S druge strane, pronos nanosa i sedimenta je narušen zbog hidroelektrana. To su glavni uzroci problema. A što se sukcesije tiče, to je jedan normalan prirodni proces, i vode Kopačkog rita su prirodno eutrofne i to je vrlo bitno zato što velika biološka raznolikost počiva na zapravo tim eutrofnim vodama. Odnosno velika količina hranjivih tvari, fitoplanktona, velika primarna produkcija itd. Znači to je jedna prirodna situacija. Čišćenje kanala od makrofitske vegetacije bi možda moglo imati nekakav utjecaj, ali mi ne možemo tvrditi koliko je on značajan.

D. Mrkonjić: Mi smo krenuli u istraživanje od podatka da je ovdje barem 800 godina, dokumentirano ribarenje. I to ne samo ribarenje, ono je već u 13. st. opisano kao svojevrsni uzgoj ribe, s obzirom na to da su mještani održavali te kanale. Sezonski su čak i regulirali mogućnost izlaska ribe, ulaska, tako da se to smatra čak i nekim uzgojem ribe. Znači, evidentno je da je kroz tih 800 godina sustav očuvan.

V. Rožac: Pa, ne znam kako da vam objasnim, sustav je u zadnjih sto i nešto godina, 200 godina, totalno promijenjen, u odnosu na prirodno stanje, ne izgleda ni slično. Znači, prvo imamo nasipe, drugo, nema više meandriranja rijeke, tako da poplavna dolina je smanjena za više od pola. Tako da nisam baš siguran da je sustav očuvan, ali zaštita prirode u Kopačkom ritu ide u tom smjeru da se očuva zatečeno stanje, Jer, kad se to ne bi štitilo, onda bi degradacija eko sustava išla dalje, kako je to išlo u zadnjih 50, 100, 200 i više godina.

D. Mrkonjić: Upravo kod ovog momenta, zaštite postojećeg stanja. Ja sam jedna od osoba koja je ovdje dolazila od 1980-ih godina. Znači, jako dugo u odnosu na one koji se sada tu bave turizmom, i naravno pamtim ondašnje stanje i situaciju, kada se nikad nije dogodilo da brod ne ode do velikog jezera. I po onome što sam našao u podacima, znači kada govorimo o

povijesnim podacima u tih zadnjih 800 godina, i prema mom vlastitom opažanju, u posljednjih 30, za 30 godina je došlo do onakve devastacije do kakve nije došlo u proteklih 800. Međutim kada govorimo o tom, zatečenom stanju, ono što mi vidimo kao eventualno sporno je to, kada je zatečeno stanje, koje je bilo dobro 80-ih godina kada je Rit zaštićen (*zabranom, dodatnom mjerom), zašto ono nije zaštićeno u onoj formi kako je to bilo, znači s ograničenim tradicijskim ribolovom? Jer je očigledno, znači u tom momentu kada je egzistirao ribolov, situacija je bila zadovoljavajuća. Ona se nije pogoršavala u tom momentu.

V. Rožac: Kopački rit je zaštićen od 1967. Od tog perioda do danas, dosta se tog promijenilo. Treba na umu imati i okupaciju Baranje, koja je trajala nekih 6 - 7 godina i određene aktivnosti koje su se u međuvremenu događale. Događale su se različite promjene u gospodarenju šumama i sl. Tako da zapravo, za nas je zatečeno stanje 1999., kada smo mi krenuli sa zaštitom prirode u pravom smislu riječi.

D. Mrkonjić: Vratimo se još kratko na kormorane. Opća je percepcija, pa možda da to razjasnimo, da su kormorani alohtona vrsta. I sad ste iznijeli nešto drukčiji stav. Kada su oni došli ovamo?

D. Rožac: Gledajte, za ptice koje imaju svoju migracijsku rutu euro-azijsku, pardon euro-afričku, čak i jedan dio ptičje populacije ima i euro-azijsku-afričku migracijsku rutu. Znači da ptice lete, tako da, to je njihovo područje, i tu su kormorani prisutni oduvijek. Možda su u Kopačkom ritu zabilježeni 60-ih godina prošlog stoljeća, ali, jednostavno, teško je reći za ptice da su neka unesena vrsta, pogotovo ako se radi o vrsti koja živi na starom kontinentu.

D. Mrkonjić: I sad što se tiče broja kormorana. Kada sam radio istraživanje, našao sam dosta sporadične brojke, koje su bile procjene, negdje od 2000 do 8000. Nije mi uvijek bilo jasno zbog čega je takva oscilacija između sezone i sezone. Pa zanimalo bi me koliki je sad otprilike procijenjeni broj kormorana, koliko oni pojedju ribe? Što je u javnosti sporno pitanje. I zanima me zapravo, jer sam iz Hrvatskog instituta za zaštitu prirode dobio informaciju da je ipak nekakva dozvola odobrena, da se jedan veći dio kormorana potisne iz ovog područja. Znači da je došlo ipak do pretjerane populacije. Da se ocijenilo da postoji neki štetni utjecaj.

D. Rožac: Ovako, kormorani imaju vrlo štetan utjecaj na ribnjake, na ribnjačarstvo. Naravno, zato što se hrane ribom. Oni proizvode ribu (*ribnjaci). Iako nemaju utjecaj na konzumnu ribu, jer konzumna riba je prevelika da bi se hranili njome i glavni je utjecaj na riblju mlađ u ribnjacima. I mi smo se dogovorili s koncesionarom na našim ribnjacima da matičnjake i

ostale te table za uzgoj mlađi zaštite mrežama, tako da kormorani ne mogu prići. Međutim, table gdje se uzgaja konzumna riba nije potrebno zaštititi. Čak evo, u zadnjih, ne znam koliko, 2-3 godine, od kako u ribnjacima ima vode, nismo primijetili veće količine kormorana baš na ribnjacima. Tamo je u biti, ako je konzumna riba, njima nije hrana. Kormoran ne može pojesti ribu od dvije kile. S druge strane, što se tiče brojnosti, prema našim podacima, koji kreću tamo od 60-ih godina prošlog stoljeća, najveća zabilježena populacija kormorana bila je 2500 parova. Znači, to vam je 5000 odraslih jedinki, plus još mladi (tri na par). To je bilo u situacijama najjače ribnjačarske proizvodnje. Kad su sve table bile pune vodom, i kad se uzgajala riba na otvorenom. Naravno, to je odličan izvor hrane za kormorane i tada su odstrjeljivali kormorane i smanjivali populaciju. Napuštanjem ribnjačarske proizvodnje, broj kormorana opada, i u jednom trenutku dolazi na približno 1000 parova. I dok nije bilo ribnjačarske proizvodnje tu se negdje kretao broj. Od 800 do 1000 parova, svake godine se mijenjalo, ovisno o prošloj sezoni i aktualnoj sezoni, odnosno hidrološkim prilikama. Ove godine imamo 500 i nešto parova. Tako da nema, kod nas je zabranjeno odstreljivati kormorane, plašiti ih, pogotovo u posebnom zoološkom rezervatu, gdje je njihova kolonija itd. Znači, ljudi ne potiskuju kormorane, a broj im je opao. Tako da to jednostavno nije povezano. Znači, jednostavno, njihov broj ovisi o situaciji, odnosno o ekološkim uvjetima koji vladaju.

D. Mrkonjić: Nejasno mi je to da sam dobio, znači pisanu obavijest iz Instituta za zaštitu prirode, da je dozvoljeno bilo da se dio kormorana potisne dalje iz ovoga područja.

V. Rožac: Dozvoljeno ih je plašiti na ribnjacima i tjerati s ribnjaka. Ali ih nije dozvoljeno uznemiravati u posebnom zoološkom rezervatu. Zato što je posebni zoološki rezervat, služi za zaštitu životinja.

D. Mrkonjić: Da, sve sam razumio, ali znači, ovo mi je bilo decidirano javljeno. Znači da je došlo do odobrenja da se pomaknu, da se kolonije pomaknu iz ovoga područja.

V. Rožac: Evo, ja to nisam vidio. Ne znam o kojem području pričate. Možda o ribnjacima u Donjem Miholjcu.

D. Mrkonjić: Ne, ne. Govorimo o zaštićenom području. U vezi kormorana još jedno pitanje: da li ste upoznati sa studijom prof. Mikuške iz 80-ih godina u kojoj su, u utrobama kormorana našli, ne znam, nekih 94% šarana, a tek možda 2-3% ribljeg korova. Da je zapravo kormoran dosta selektivan u svom izboru.

D. Rožac: Pa, trebalo je još usporediti stanje ihtiofaune, a znamo da su tu šaranski ribnjaci. Tako da pretpostavljam, ako su se tu hranili na ribnjacima, naravno da je većina šarana. Međutim, mi u našim monitorinzima ihtiofaune, u zadnjih nekoliko godina, imamo vrlo, vrlo mali broj šarana u postotcima zastupljen, pogotovo te riblje mlađi. Uglavnom prevladava babuška. Ako kažemo da je populacija kormorana stabilna, u nekim varijacijama normalnim, onda zapravo zaključak je, ti kormorani moraju jesti ribu koja je tu. Tako da, najvjerojatnije se hrane babuškama, budući da im sada šaran nisu dostupni na ribnjacima. Tako da, trebalo bi se ponoviti, ponovo istraživanje, da zapravo vidimo što sada kormorani jedu, kada im šarani s ribnjaka nisu dostupni.

D. Mrkonjić: Slažem se, da, upravo to. Međutim kada smo već kod babuški, onda ipak još jedno dodatno pitanje. Babuška je također alohtona vrsta, i kako joj sada doskočiti. Znači, povijesno, kada govorimo sad o razdoblju zadnjih decenija prošlog stoljeća, tu su postojale zapravo dvije metode. Jedno je bio izlov, i tvornica u Apatinu, koja je radila riblje brašno. I to je bio razlog zapravo uspostavljanja pogona za preradu ribljeg brašna. Upravo zato da bi se paralelno trošio i procesuirao riblji korov, tj. nepoželjne vrste, da ne bi došlo do disbalansa. A drugi je bio tradicijski ribolov, znači koji nije u tom smislu bio selektivan. Znači, oni su lovili ono što ima i koristili su zapravo sve.

V. Rožac: Što se tiče babuški i problema s njima, u Kopačkom ritu, za sada nemamo nikakvu efektivnu metodu. Mi jesmo u jednom trenutku imali dozvoljen gospodarski ribolov u Parku, ali ne u rezervatu, ali na Dunavu. Gdje, kao jedna metoda bi bila, neograničeni izlov babuški. No, pokazalo se da ribari nisu bili toliko zainteresirani. Oni jesu lovili selektivno, jesu lovili puno, tzv. bijele ribe, tu spada i babuška. Ali to nije nikako utjecalo na njihovu populaciju, tako da to ne bi bila efikasna metoda. Zato što, radi se o neselektivnom izlovu. Tako da, znači neselektivan, ne možete vi odabrati što će on uloviti. A njihov reproduksijski potencijal je vrlo velik. I ukoliko vi radite neselektivni izlov, babuška ima najveći reproduksijski potencijal, plus još sposobnost ginogeneze, tako da vi na taj način ulovite sve što ima, a te rupe u ekosustavu, popunjavaju oni koji se najbrže razmnožavaju. Opet bi se vratilo to, kao bumerang, da bi babuška bila još uspješnija.

D. Mrkonjić: Znači, kad bi se uspjelo kvalitetan selektivni izlov organizirati, tj. da se vrati dio, ili veći dio šarana i ostalih autohtonih vrsta, a da se samo pokuša izvaditi babuška, to bi možda dovelo do nekog rezultata.

V. Rožac: Pa, u nekoj teoriji možda i da, a možda i ne. Tako da, koji bi to selektivni izlov babuške bio, a da se ne lovi zlatni karas ili šaran, to je još upitnik. Plus još, dolazi nam pritisak i tolstolobika, na Dunavu, tako da prijjetnje su sa svih strana.

D. Mrkonjić: I evo, završno zapravo pitanje, mislim da je jedno od ključnih vezano za tradicijski ribolov: Zbog čega je baš ovo područje, koje je blizu sela i blizu javnog puta, određeno da bude posebni zoološki rezervat? A recimo to nije ono područje dalje od Tikveša, istočno, koje je zapravo, na neki način ima najmanje utjecaja s ove strane baranjske, civilizacije i pritiska turista?

V. Rožac: Dosta dobro pitanje. Ne znam sad, koji je razlog, zašto nije sve zaštićeno u istoj kategoriji. Činjenica je da je da je u hidrološkom smislu ovaj posebni zoološki rezervat jedinstven, razlikuje se od onog drugog dijela poplavnog područja, možda je i tu zapravo neka veća vrijednost, nadmorska visina je nešto niža, poplave su duže i češće. Postoje neki razlozi, postoje možda i neki politički razlozi itd. Zašto se u prošlosti nije odreagiralo na taj način. To je sad već jedna priča koja izlazi izvan naše domene – za sada“ (Mrkonjić 2016d).

Po istim pitanjima, dvoje stručnjaka iz nezavisnih institucija, iznosi različita mišljenja, no slažu se da u modelu zaštite postoje znatna proturječja te da, nasuprot postojećim mjerama, tradicijski ribolov u manjoj ili većoj mjeri treba odobriti.

Iz razgovora s Melitom Mihaljević s osječkog Odjela za biologiju (Mrkonjić 2016e) sažete su ključne tvrdnje u odnosu na sporna pitanja postojećih mjera zaštite.³⁵ M. Mihaljević ističe da je u vrijeme kada je bila ravnateljica JUPP-a, jedan od većih problema uz lovstvo-šumarstvo bio i tradicijski ribolov, te da je on statusom Posebnog zoološkog rezervata isključen. Ipak, navodi da je „nužno izraditi plan upravljanja, tako da se zaštiti priroda, ali da i ljudi imaju koristi (...) nije najbolji način zaštite zabraniti svaku aktivnost, nego se treba naći mjera da bi i lokalno stanovništvo moglo dobro živjeti od toga i da bi imalo koristi, a jednako tako da se područje ne bi dalje ugrožavalo, tako da je tu tradicijski ribolov prisutan (...) postoje priče i postoje i zgodni zapisi, vidljivo je to i iz kanonskih vizitacija, iz nekoliko stoljeća unatrag, koliko su ljudi dobro živjeli od tradicijskog ribolova i praktično, mjesto Kopačevo je izgrađeno, živjelo uz ribolov, s ribolovom i od ribolova... (...) druga činjenica je da je ovo

35 Razgovor se proširio izvan planirane strukture intervjua, tako da su sažeti dijelovi koji odgovaraju na unaprijed zacrtana pitanja. Navode se dijelovi koji su nužni da bi se razumjeli odgovori na pitanja koja su sporna i u ovom radu predmetna, te kako bi bili usporedivi s drugim provedenim intervjuima.

područje – ove poplavne doline uz Dunav jedno od najvećih mrjestilišta riba cijelog Podunavlja. Kad pogledate, mi smo možda previše skromni kada govorimo, ali svi naši radovi i istraživanja su pokazala da je to tako kompleksno područje i gledano na cijelo Podunavlje, ne samo u okvirima naše Domovine, ili našeg dijela Dunava, nego apsolutno u cijelom Podunavlju je jedno od najvećih i najočuvanijih područja, takvih poplavnih područja i bez imalo ustručavanja ja na temelju istraživanja, mogu reći da je to europska Amazona, odnosno baš sam Kopački riti je srce te Amazone. Prema tome ono je važno i kada gledamo u širem kontekstu, ono je važno ne samo za ovaj naš dio, nego je apsolutno važno (...) i takav status i takvo značenje ovo područje ima, posebno za očuvanje flore i faune i biodiverziteta i za ono što više u Europi nema. Danas su poplavna područja meliorirana, cijela Rajna, Majna, sve je apsolutno meliorirano, kad pogledate izgrađene su hidroelektrane sve gore, kada idemo prema zapadu, dakle ovo je jedan od najočuvanijih, najprirodnijih dijelova.

Jednako tako ovdje imamo taj dio Drave, koji također po svim ekološkim valorizacijama opet pripada u najočuvaniji dio Drave.) Dakle, moramo gledati tu vrijednost i europsku vrijednost Kopačkog rita.

A s druge pak strane, ja se slažem da bi trebalo naći načina, i da bi svako trebalo, prije svega ono što bi trebalo prema svim našim propisima, da se napravi plan upravljanja kojim će se onda upravljati Kopačkim ritom.

Nažalost taj dokument nije usvojen iako, kao što sam rekla početo se raditi prije dosta godina. Bilo je puno pritisaka, raznoraznih, pa se taj dokument mijenjao. Iako - novac za takvu kompleksnu studiju je dala svjetska banka i fond za globalni okoliš, da bi na kraju – zahvaljujući, ili nažalost administraciji kakva jest i nažalost pritiscima koji su bili – to nikada nije doneseno. Pokušalo se nešto mijenjati pa mijenjati pa mijenjati , na kraju još uvijek, koliko ja znam, nije donesen.

I onda na kraju se opet vraćamo na park. Pitanje je možda nekako laičko, da li bi se moglo loviti u Kopačkom ritu – koliko bi to ribara trebalo biti, kolike bi bile kvote koje će se izlovljavati (...) dakle za sve to bi trebala jedna ozbiljna studija koja bi rekla (...), a i na kraju podloge koje imamo (...) mislim da bi se moglo dozvoliti, ali u smislu da to bude doista za one obitelji koje su u Kopačevu, a ne da bi tradicijski biznis da dovodimo velike brodove koji će izlovljavati tone riba (...) ali onda doista ono što je onda taj tradicijski ribolov, to je s tim alatima, to bi se trebalo propisati koliko obitelji, koliko je to maksimum koliko se može, i u na

kraju krajeva da se napravi turistička atrakcija, da turisti gledaju, da vide načine, da postoje te ribarske kuće da se pokazuju tradicijski alati itd. itd... Dakle, u tom smislu – više očuvanja te baštine, gospodarske i tradicionalne eko baštine, koja je na ovom području, i koja je zapravo bila.

U tom smislu bi se moglo eventualno raspravljati, ali naravno na temelju planova, onoga što se zove plan upravljanja, doista, kad bi bilo dogovora.

Postoje neki drugi problemi koji bi mogli dovesti do smanjenja ribe u Kopačkom ritu. Govorimo o eutrofizaciji voda, isušivanje, smanjenje razine, smanjenje vodostaja Dunava, što bi onda dovelo do smanjenja tih vodenih površine. Tendencija je da se te vodene površine u Ritu smanjuju, za što se mora napraviti plan zaštite i kako bismo sačuvali vodene površine u ritu količinu vode koja dolazi, jer ono se prirodno puni - postoji prirodna veza između Dunava i cijelog tog poplavnog područja. ...i činjenica je da bi se kanali koji su sada eutrofizirani, koji su sada dakle sve veća količina sedimenta se stvara u kanalima i da bi to trebalo čistiti i da bi se možda – govorim nekim kontroliranim ulaskom ribara - tradicionalnih ribara. Mislim da se i govorilo, da su bile ideje – da se i govorilo o nekih desetak tradicijskih ribara. Međutim, s ribarima i s onim što je bilo izvan parka – dakle na području gdje je dozvoljen tradicijski ribolov, ribokradicama jako velikih problema ima i bilo bi sve lijepo kada bi sve bilo idilično. Nažalost, događalo se svašta. Ja upravo radim na jednom radu gdje pokazujemo što se dogodilo kada je na ustavi Kopačevo .. kada je napravljena ustava kopačevo i kada su se sve otpadne vode Baranje slijevale unutra, koliku ekološku katastrofu su napravili. Slažem se da bi se možda mogla naći određena mjera u kojoj, koliko dozvoliti, a da se ne naruši cijeli taj ekološka ravnoteža, koja je unutra.

Zašto se ne obnove ovi ribnjaci? Nekada je na beljskim ribnjacima bilo ogledno u ribnjačarstvo. Ne u Hrvatskoj, nego u bivšoj Jugoslaviji. Izuzetno napredno ribnjačarstvo je bilo, s fantastičnim rezultatima - ti ribnjaci od rata su napušteni. Krasna lokacija, sve je izuzetno lijepo. I zašto to netko ne kaže, idemo obnoviti te ribnjake. I nama s aspekta zaštite prirode, bi bilo povećanje vodene površine. Povećavaju se mjesta za gniježđenje i opstanak faune ptica što je jako važno. Doprinijeli bi Kopačkom ritu – bili bismo smo u Kopačkom ritu i uzgajali bismo i prodavali bi ribu“ (Mrkonjić 2016e).

Odgovori A. Opačka bili su najviše usmjereni na riblji fond, alohtone vrste, osobito riblje, te tradicijski ribolov koji bezrezervno drži opravdanim i ni na koji način štetnim (Mrkonjić 2017).³⁶ Dapače ističe, da „ovlaštenik ribolovnog prava,“ a to je u Kopačkom ritu JUPP, može planom gospodarenja predvidjeti ribolov, te da „način na koji se gospodari danas, nije adekvatan,“ što podrobno argumentira. Dodaje procjenu da bi se iz hrvatskog dijela Dunava, uključujući Kopački rit moglo izloviti 230 - 250 tona ribe. Također, A. Opačak upućuje na podatak o tome da „imamo dosta staru ribu. Nedavno je ulovio ribar iz Bilja, soma od 180 kg, a oni su na vrhu piramide kao grabežljivci. Riba, koja se procjenjuje da je stara 40 godina, to je sam indikator da se ne gospodari dobro“ (Mrkonjić 2017).

Na ključno pitanje, zašto je zabranjen tradicijski ribolov u Kopačkom ritu, A. Opačak odgovara:

„Zašto je on zabranjen, trebalo bi pitati one koji su to donijeli, takvu jednu odluku. Ali ja mislim da je ona uska i da bi trebalo proširiti horizonte, uvođenja jednog takvog ribolova u smislu tradicije, kulture, turizma, gastronomije, jer je šteta jednostavno, da takvu jednu tradiciju naprasno prekinemo zbog nekih možda uskih partikularnih interesa, a baza svega po mom mišljenju je u načinu gospodarenja JUPP-a i tim zaštićenim dijelom, zato što su oni dobili ribolovno pravo nad tim dijelom, unutar Kopačkog rita, koje im je dalo Ministarstvo poljoprivrede, na temelju Zakona o slatkovodnom ribarstvu. Jer sve praktički vode, u kojim živi riba, su ribolovne vode... moje je mišljenje da bi se u određenom dijelu, Sakadaškog jezera, ovo što je bliže cesti, bliže priobalnom dijelu, bliže selu Kopačevu, moglo zadržati, ili jedan dio izuzeti tih voda, pogotovo Sakadaškog jezera i to u vrijeme visokih vodostaja i td., gdje bi se onda mogao taj tradicijski ribolov odvijati. Tradicijskim starim ribolovnim alatima, tehnikama, u svrhu zadržavanja te tradicije, kulturne baštine, gastronomije, da turisti koji dolaze mogu vidjeti kako je nekada bilo, a da se ne ošteti riblji fond i po mom mišljenju tu ne bi trebalo biti nikakvih problema, ako se dogovori javna ustanova, ministarstva, turistička zajednica, lokalna zajednica i da to iskoristimo na jedan pravi mogući način“ (Mrkonjić 2017).

U obrazloženju pojma „ribolovno pravo“ A. Opačak obrazlaže da JUPP, kao vlasnik tog prava, temeljem ugovora s RH o upravljanju prostorom ima isključivu nadležnost, odrediti, koja vrsta ribolova i u kojem dijelu zaštićenog područja se može obavljati. Temeljem istog

³⁶ Razgovor se proširio izvan planirane strukture intervjua, tako da su sažeti dijelovi koji odgovaraju na unaprijed zacrtana pitanja. Navode se dijelovi koji su nužni da bi se razumjeli odgovori pitanja koja su sporna i u ovom radu predmetna, te kako bi bili usporedivi s drugim provedenim intervjuima.

prava naručuju izradu gospodarske osnove kod ovlaštene institucije, u ovom slučaju Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku, iz čega jasno proizlazi da nije nužno mijenjati Zakon, već da je otvorena pitanja moguće riješiti na lokalnoj razini.

Sažeto, u pogledu alohtonih vrsta, A. Opačak navodi:

„Kormoran se naselio 1980-ih godina na naše područje. Nije ga bilo prije. ...Do tada na ovim prostorima nismo poznavali predacijski pritisak te vrste i onda su uslijedili prvi problemi... Babuška, kao alohtona vrsta, je dominantna u Kopačkom ritu... Ona je dosta agresivna, osvojila je prostor i u ukupnoj strukturi sudjeluje u masi preko 50%. Znači 50% mase riba u Kopačkom ritu je praktično babuška. Druga vrsta alohtona, koja je isto tako značajna u ihtio masi, u ukupnoj masi riba je tolstolobik, ili bijeli, ili sivi glavaš. To znači, kad zbrojimo babušku i pribrojimo masu tolstolobika, koji se javi kao planktofagna vrsta riba u tim vodama, onda imamo 70% mase te ribe u Kopačkom ritu... uz to, babuška se, rekao sam, mrijesti s osam drugih srodnih šaranskih vrsta. Prema tome, ona upravo ima to svojstvo agresivnosti, na način da osvaja prostor razmnožavanjem sa srodnim vrstama. Znači ona ima 8:1 šansu da opstane, a preživljava daleko bolje nego ove naše autohtone vrste u prirodi“ (Mrkonjić 2017).

Opačak potvrđuje i problem uznapredovale sukcesije: „Jednostavno rečeno, cijeli taj desni i lijevi dio Dunava, pogotovo ovaj desni, je jedna aluvijalna zaravan, gdje se jedna velika količina pijeska, sedimenta taloži. Tu su napravljene, i od strane Hrvatskih voda, Agencije za vodne puteve itd., u smislu erozije obale, brojne fizičke prepreke, kamene, pera, utvrde itd., koje usporavaju i usmjeravaju rijeku od šuma, od obala i na neki način naselja uz Dunav, a svi ti lateralni kanali, meandri i rukavci, sedimentiraju, zbog usporenog toka rijeke, velike količine pijeska. Jer on sedimentira. Na taj način se smanjuje retencijski kapacitet cijelog poplavnog područja, i omogućavaju razvoj makro vegetacije. Ta makro vegetacija, ima svoj životni vijek, ili sezonu, koja umire, taloži se ponovo na dno i povećava dno, i smanjuje volumen vode, koji se tu zadržava. Samim tim se mijenja, to je taj proces sukcesije, gdje se onda organska tvar povećava, i mijenja stanište“ (Mrkonjić 2017).

Iz odgovora A. Opačkai iz odgovora M. Mihaljević jasno proizlazi da zapravo nema prepreke, prije svega zakonske, da bi se tradicijski ribolov obavljao na području PP Kopački rit pa ni na dijelu Posebnog zoološkog rezervata, već je to odluka ovlaštenika ribolovnog prava, dakle JUPP-a i njihove procjene što je štetno za područje. To je u liniji i s navedenim Zakonom (Narodne 2013/80), koji ni jednu zabranu ne navodi specifično, a govori o „kulturnoj

vrijednosti“ parka prirode, iz čega jasno proizlazi da se „kulturna vrijednost,“ ne samo smije štiti, već da je institucija koja gospodari područjem to i dužna. Iako V. Rožac navodi da zna zašto je ribolov zabranjen, jer je to „prevažno“ područje, M. Mihaljević uz važnost područja ipak dopušta da bi ograničeni ribolov bio prihvatljiv, dok A. Opačak, decidirano govori o 230 tona ribe koja bi se mogla izloviti bez štete, pa da bi to bilo i korisno, ako se uzme u obzir dobna struktura ribljeg fonda.

Da bi rad ostao u kontekstu kulturalne analize, ovdje se ne iznosi prosudba „tko je u pravu,“ kada se govori o ribljem fondu, već se uočava postojanje različitih mišljenja među stručnjacima, gdje A. Opačak, kao ihtiolog, govori konkretnoj količini ribe, dok predstavnik JUPP-a navodi da je područje „prevažno,“ čime implicite podrazumijeva da je tradicijski ribolov štetan, ne navodeći koja bi izlovljena količina ugrozila ekosustav, dok stručnjak za ribnjačarstvo ima suprotan stav. Odgovor se nazire u opažanju M. Mihaljević, koja je kao bivša ravnateljica i biologinja upoznata s problematikom, i drži da bi se ograničeni ribolov trebao odobriti, no problem vidi u ribokradicama, dakle u nadzoru. To, kako je u ovom radu i pretpostavljeno, ukazuje da je problem kulturološke prirode, tj. da su pojedinci uposleni u institucijama percipirani kao zaštitnici prirode i poštovatelji zakona, a da su mještani percipirani kao kršitelji zakona i ribokradice. Dok takav stav nema nikakva uporišta, jer s druge strane, područje je stoljećima očuvano baš zbog strogih etičkih normi koje su obvezivale ribare na racionalno gospodarenje, kako na to ukazuje C. Levi-Strauss, „društva koja se drži zaostalima, savršeno su održiva ako nisu izvanjski ugrožena, (...) Iako se brojne prakse smatraju praznovjerjima, u složenim ekološkim uvjetima ona doprinose očuvanju resursa“ (Levi-Strauss 2013, 17-20). Ako se vratimo na izjavu ravnatelja JUPP-a za HRT-u iz 2013. godine, gdje navodi da je „Zakon o zaštiti prirode jasan. Na područjima Posebnog zoološkog rezervata nisu dopuštene gospodarske aktivnosti, koje uključuju i ribolov kao pitanje naše rasprave“ (Mrkonjić 2013b), vidljivo je da tvrdnja nije u liniji s tekstom ranije citiranog Zakona (Narodne novine 2013./80.), već da se ono što je dozvoljeno, definira planom gospodarenja, koji je u konkretnom slučaju izradio Poljoprivredni fakultet u Osijeku, a u skladu sa zahtjevom naručitelja, JUPP-a, kako to u ranije citiranom razgovoru navodi A. Opačak (Mrkonjić 2017). I bivša ravnateljica JUPP-a, M. Mihaljević, u citiranim odgovorima navodi da je u Posebnom zoološkom rezervatu zabranjen ribolov, ali da bi se mogao odobriti (Mrkonjić 2016e), tj. da on Zakonom nije isključen. Dakle, diskurs predstavnika JUPP-a u

izjavama za javnost upućuje na stvaranje imaginarija o Kopačkom ritu, neutemeljenog na stvarnim činjenicama.

Također tijekom razgovora, M. Mihaljević spontano navodi kako bi trebalo obnoviti ribnjake, jer: „I nama s aspekta zaštite prirode, bi bilo povećanje vodene površine. Povećavaju se mjesta za gniježđenje i opstanak faune ptica što je jako važno. Doprinijeli bi Kopačkom ritu - bili bismo u Kopačkom ritu i uzgajali bi i prodavali bi ribu“ (Mrkonjić 2016e). U toj su izjavi dva ključna momenta. Prvi je, kulturološke prirode, naime, osjetna je podjela na „nama s aspekta zaštite prirode,“ gdje su mještani nužno postavljeni u položaj onih koji su „protiv zaštite prirode“ i tu je vidljivo postojanje rečenog imaginarija. Drugi je moment, isticanje činjenice da bi ribnjaci bili doprinos Kopačkom ritu i povećanje prostora za opstanak faune. To nas vraća na dokument iz 1299. godine koji nalazimo kod Labadija (Labadi 2010, 6, 64, 65) o uzgoju ribe u Kopačkom ritu, i činjenice da je taj kultivirani prostor, opisanim tehnikama, stoljećima održavan kao ribogojilište, i da je ta činjenica, kako to tvrde mještani, temelj današnjeg „prirodnog“ bogatstva i europske „Amazone,“ kako se to percipira u javnosti. Te da bi taj prostor, bez tog održavanja nestao u procesima zasipavanja i eutrofizacije, što se događa u posljednjih trideset godina od kada je ribolov zabranjen i o čemu se u ovom radu navode brojni dokazi.

7. Zaključak

U uvodnom dijelu zaključka, sažimaju se prikupljeni podatci u odnosu na pitanja kojima je kroz razgovore sa stručnjacima zaključeno istraživanje. Prema rezultatima ispitivanja stavova mještana putem intervjua i ankete, nedvojbeno je utvrđeno da zabranu ribolova ne smatraju opravdanom i razumljivom. Pritom treba imati na umu da je osim ekonomskog interesa zajednice u njihovom stavu sadržano i stoljetno kolektivno pamćenje i tradicijska znanja, te odnos prema okolišu koji im je osiguravao opstanak, što kod Levi-Straussa nalazimo kao pravilo ponašanja malih zajednica. Potvrda za to nalazi se i u činjenici da je prema povijesnim izvorima stoljećima održavan kontinuitet ribolova i prinosa, dok do rapidne degradacije prostora dolazi u posljednjim decenijama nakon uvođenja zabrane. S druge strane, mišljenja stručnjaka su podijeljena, s tim da samo jedan ispitanik, predstavnik organizacije koja provodi mjere zaštite ima decidirano negativan stav prema tradicijskom ribolovu, no ne iznosi jasan argument osim isticanja opće potrebe zaštite prostora, koji je s druge strane bio učinkovito

štićen i spornim tradicijskim praksama. Nasuprot tom stavu, drugo dvoje stručnjaka iskazuje mišljenje da se tradicijski ribolov treba odobriti i zbog očuvanja kulturne baštine ekonomske koristi lokalne zajednice, ali i kao moguća mjera revitalizacije ekosustava u pogledu čišćenja jezera i vodotoka. Konačno iz analize zakonske i podzakonske regulative, te postupaka njezina donošenja, vidljivo je da postoji određeni sukob interesa u činjenici da je ovlaštenik ribolovnog prava, ujedno i predlagatelj mjera zaštite, te istovremeno poduzetnik u oblasti turizma. S druge strane, iz analize dostupnih istraživanja, vidljivo je da ne postoji sveobuhvatna podloga za donošenje pouzdano učinkovitih mjera zaštite, s obzirom na to da nisu obuhvaćeni kulturalni aspekti, pa tako nije potvrđena kulturna održivost, kao preduvjet razvitka održivog turizma, kako to definira Throsby. No kulturna je održivost implicite propisana i zakonom, jer se prostor Parka prirode definira i kao „prirodni i djelomično kultivirani prostor,“ te se eksplicite navode prirodne, edukativne i kulturne vrijednosti, te tako iz zakona proizlazi da se kulturna vrijednost također mora štititi, što u predmetnom slučaju nije osigurano ni u teoriji ni u praksi.

Također, u pogledu alohtonih vrsta, postoje podijeljeni stavovi. To se posebice odnosi na ptice, konkretno kormorane, čije se prisustvo nastoji opravdati činjenicom da nema potvrde da su kao strana vrsta ciljano uneseni u područje, zatim time da se na neki način brojnošću prilagođavaju veličini ribljeg fonda pa i time da pomažu u hranjenju drugih vrsta ptica iz čega se jedino može iščitati „urbani“ pristup problemu. Ako se uzme u obzir da je iz brojnih izvora vidljivo da su se kormorani pojavili 1960-ih godina, što potvrđuje i Mihaljević, a u znatno većem broju 1980-ih godina, kada postaju ozbiljan problem, kako navodi Opačak, tako da argument, da kormoran pomaže u hranjenju drugih ptica, ne može biti uzet u obzir u terminima „prirodne održivosti“ pa bi joj čak bio i suprotan. I u pogledu prilagodbe brojnosti kormorana ribljem fondu, može se zaključiti da bi se oni prilagodili i u slučaju da se dio ribe izlovi, no imajući u vidu da se izlovljava konzumna riba, a da se kormorani hrane sitnom ribom i mlađi, to bi imalo povoljan utjecaj na dobni sastav ribe. Što se tiče alohtone ribe, njezino učešće od preko 70% u ukupnoj ihtio masi je zastrašujući, i potvrđen je kao posljedica antropogenog faktora. Mišljenje tradicijskih ribara da bi se ta štetna pojava mogla donekle kontrolirati izlovom, ne nailazi na puno odobravanje stručnjaka, iako predstavnik JUPP-a, navodi da se pokušalo tom metodom, no pomalo paradoksalno kaže da se izlov dozvolio na otvorenoj vodi, Dunavu, dok je žarište problema u mrjestilištu, dakle posebnom zoološkom rezervatu. S druge strane, Opačak navodi da je za pojedine alohtone vrste izlov mrežom jedini

način kontrole, a ta se mjera odnosi i na druge vrste u odnosu na problem dobnog sastava ribljeg fonda, dakle stare ribe, koja je indikator lošeg gospodarenja.

Jedno od ključnih pitanja je i prostorni smještaj Posebnog zoološkog rezervata, u blizini naselja i ceste, o kojem također postoji podijeljeno mišljenje, no to argumentirano brani Mihaljević time da se radi o ekološki najvrjednijem prostoru s najviše vode. S druge strane, jezero Sakadaš, kao najdublje, umjetno je jaružano do dubine od oko 17 metara, kako navodi Getz, tadašnji ekolog šumsko lovnog gospodarstva koje je upravljalo prostorom, dakle ispod svoje prirodne razine. Ako se uzme u obzir da i Mihaljević potvrđuje da bi obnova susjednih ribnjaka stvorila pogodna staništa za ptice iz Kopačkog rita, jasno je da se i drugi prostori na području parka prirode mogu produbiti i revitalizirati (uz oprez na koji podsjeća Marković), što je u liniji i s povijesnim izvorima koji upravo navode da su tradicijske metode uključivale i održavanje, čišćenje, produbljivanje prirodnih bazena i vodotoka. Dakle to je čimbenik koji tijekom 800 godina održava stanje, koje se 1960-ih „otkriva“ kao „netaknuta priroda,“ te se uspostavljaju mjere zaštite, na štetu onih koji su prostor održavali, do njihovog potpunog isključenja.

Isključenje lokalnog stanovništva iz prirodnog prostora koje počinje 1980-ih, nakon Domovinskog rata i reintegracije nastavlja se na planu turizma. Pritom, 1980-ih to nije imalo značajan utjecaj na socioekonomski položaj mještana, jer su ribari zbrinuti, kao uposlenici društvene radne organizacije premješteni su na druge položaje, kako svjedoče Lacko i Takač (Mrkonjić 2013a), dok je dio stanovništva, kako je to navedeno, težio migriranju prema urbanim sredinama. Također, iz svjedočenja Lacka može se zaključiti da pada tržišni interes za sitnu bijelu ribu, da je veliko učešće alohtone, drugorazredne babuške u ulovu, te da je njegovo premještanje na radno mjesto na ribnjacima imalo i ekonomsku pozadinu. S druge strane, kako je to u radu prikazano, naselje je bilo uključeno u turističku ponudu pa su svi posjetitelji Kopačkog rita posjećivali i Kopačevo.

No nakon reintegracije područja, krajem 1990-ih godina, kada počinje razvitak turizma, tradicijski ribolov dobiva drukčije značenje, prepoznat je kao kulturna baština koju je potrebno očuvati kao jedan od ključnih elemenata održivog turizma. Iako iz zakona, kako je to elaborirano, proizlazi dužnost da se ta baština kako kulturna vrijednost područja zaštiti, to je propušteno, dok se na drugoj strani ističe ekološka ugroženost koja je posljedica hidroregulacijskih zahvata, pa i Domovinskog rata, dakle nije povezana s tradicijskim ribolovom. K tome ističe se dužnost JUPP-a zaštite zatečenog stanja. No zatečeno stanje, s

obzirom na to da je JUPP utemeljen 1990-ih godina, je stanje iz vremena okupacije područja, dok se na drugoj strani, 2017. godine slavi 50 godina zaštite područja proglašene 1967. godine, nakon koje se ribolov nastavio neometano još gotovo dvije decenije pa bi proizlazilo da je to trebalo uzeti kao zatečeno stanje.

Kako je ovaj rad prvenstveno kulturološka analiza, sažeto nabrojanje utvrđenih činjenica, nije imalo za cilj donošenje pravorijeka o tome koje su činjenice utemeljene a koje ne, već je imalo za svrhu pokazati postojanje proturječja u postojećem modelu zaštite, dakle neusklađenosti između različitih pristupa problemu, a osobito izostanku multidisciplinarnog pristupa. Također prikazan je i „elitistički“ pristup institucija i nositelja suvremenih znanja u odnosu prema tradicijskim znanjima i pučkoj kulturi o kojem iz različitih kuteva govore R. Williams, T. Eagleton, te C. Levi-Strauss, nasuprot činjenici da je u postojećem modelu zaštite došlo do rapidne degradacije prostora u odnosu na vrijeme kada je on održavan tradicijskim metodama. To je vjerojatno najočiglednije na primjeru modela razvitka turizma, kada se on sagleda foucaultovskog aspekta kako je to u radu prikazano. Takav se pristup može činiti neprimjerenim, no potrebno je ukloniti neutemeljene predodžbe na koje je u radu dokumentirano ukazano. Jer, čak i sa strogo znanstvenog aspekta, ako uzmemo u obzir ono što navode Throsby i Ružić, može se jasno reći da postojeći model turizma ne zadovoljava uvjete održivosti. No predmet je nužno sagledati iz kuta mještana, za koje Kopački rit ima u kolektivnoj memoriji značenje preživljavanja, a ne zabave, da bi se stekla realna slika postojećeg stanja. O tom problemu pristupa i nemogućnosti da se kultura razumije u svom fundamentalnom značenju, kao način preživljavanja, antropolog i arheolog, Aleksandar Durman, navodi: „Kad mi dođu mladi studenti, prvo što ih pitam je to, znaju li kad se sije pšenica? I nitko ne zna! Dakle, oni ne znaju ništa o tome, i to je onda potpuni apsurd...“

8. Izvori

1. Anonymous. 1955. „Pregrađivanje Kopačevskog rita”. *Croatian Journal of Fisheries: Ribarstvo*, Vol.10 No.2 travanj 1955, 39-40
2. Aurel. 1937. „Sa šumarima kroz Frušku goru, Bačku i Baranju”. *Hrvatski Branik*, No. 52 1937, 6-7
3. Bilje, Općina. 2013. *Podrška inicijativi za uređenje Kopačeva kao etno-ribarskog sela*. Osijek, 14. veljače 2013.
4. Bilje, Turistička zajednica općine. 2015. „Pismo potpore.“ broj. 20-03-2015 od 1. ožujka 2015.
5. Bittera, Dora i Tamas Molnar. 2015. “Fishy Country – On the Medieval Traditions of Hungarian Cuisine”. *Hungarian Review*, Volume VII., No. 5.
6. Bognar, Andrija. 1984. „Geomorfološke osobine fluvijalno-močvarne nizine Kopačevskog rita”. *Hrvatski geografski glasnik*, Vol.46. No.1. Lipanj 1984, 5-20
7. Bourdieu, Pierre i Roger Chartier. 2015. *The Sociologist and the Historian*. Cambridge, Polity Press.
8. Deže, Jadranka. 2017. „Seoski turizam.“ *Bilješke za pripremu ispita*. Osijek, Poljoprivredni fakultet u Osijeku.
9. Društvo za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske, 2012. *Inicijativa za uređenje etno ribarskog sela*.
10. Društvo za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske, 2013. *Baranjska trilogija - Inicijativa za uređenje tri etno sela: Kopačeva - ribarskog, Karanca - ravničarskog, poljodjelskog i Zmajevca - vinogradarskog*. siječanj 2013
11. Društvo za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu. 2013. „Statut Društva za tradicijski ribolov u Kopačkom ritu.“ Ured državne uprave ispostava Beli Manastir Klasa: UP/I-230-02/13-02/146. rujanj 2013
12. Dyserinck, Hugo. 2009. „Komparatistička imagologija onkraj »imanencije« i »transcendencije« djela.“ U *Kako vidimo strane zemlje - Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić i drugi, Srednja Europa, Zagreb
13. Đisalov, Nikola. 1972. „Mere unapređenja ribarstva u vodama Dunava u SFR Jugoslaviji”. *Croatian Journal of Fisheries*, Vol.27 No.5 studeni 1972, 101-103
14. Đorđević, Velimir i Mikuška, Jozsef. 1986. „Utjecaj velikog vranca (kormorana) *Phalacrocorax carbo* L. na uzgoj ribe u ribnjacima PIK „Belje””. *Croatian Journal of Fisheries: Ribarstvo*, Vol.41 No.4-5 Listopad 1986, 74-76
15. Getto, Ivica. 2002. “Svi se petljaju, a jedino ribari znaju što treba činiti!”. *Glas*

Slavonije 30. kolovoza 2002, 9

16. Getz, Darko. 1998a. „Jesu li kormorani privredni ribolovci?“. *Šumarski list* No.17 svibanj 1998, 22-25
17. Getz, Darko. 1998b. „Jesu li kormorani privredni ribolovci?“. *Šumarski list*, 9-10 1998, 467-471
18. Kajgana, Lj. 1996. “Srebrni karas – babuška i štete koje nastaju njezinom pojavom na ribnjačarstvima”. *Croatian Journal of Fisheries*, Vol.54 No.3 Rujan 1996, 131-134
19. Konzervatorski odjel u Osijeku. 2013. Kopačevo – potpora inicijativi za uređenje Kopačeva kao etno ribarskog sela. Klasa: 612-08/13-04/0003 od 18. siječnja 2013. Osijek
20. Labadi, Karol. 1987. *Kopačsi vizi elet*, Ujvidek: Forum Konivkiado. 1987
21. Labadi, Karol. 2010. *Kopačs a viz melleletti falu*, Osijek: HunCro Sajto. 2010
22. Labadi, Karol. 2012. *Boranyja, majka vina*, Osijek: Gradska tiskara. 2012
23. Latinović, Vesna. 2013. „Ekipa HTV-a snima dokumentarac o Kopačevu“. *Glas Slavonije*, 13. lipnja 2013, 20
24. Latinović, Vesna. 2013. „Porinuće Čikla“. *Glas Slavonije*, 9 rujna 2013, 18
25. Levi-Strauss, Claude. 2013. *Antropologija i moderni svijet*. Zagreb, Tim press.
26. Mihaljević, Melita. 1999. *Kopački rit: pregled istraživanja i bibliografija*, Zagreb-Osijek: HAZU.
27. Molnar, Sandor. 2011. *Environmental historical research of floodplain management demonstrated through two sampling sites on the Great Plain of Hungary*. University of Szeged, Department of Geology and Paleontology, Szeged. 2011
28. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2013. *Kriteriji za vrednovanje nematerijalnih dobara predloženih za upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*, svibanj 2013
29. Mrkonjić, Darko. 2016a. „Strossmayer – Croatia Full of Wisdom“, *Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike, Zbornik radova*, (Željko Pavić et. al.), Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (etc.), 2016, str. 334-353
30. Narodne novine. 1999. *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. NN 69/1999, (1284), zakon, 5. 7. 1999.
31. Narodne novine. 2000. *Pravilnik o unutarnjem redu u parku prirode Kopački rit*. NN 77/2000, (1657), pravilnik, 31. 7. 2000.
32. Narodne novine. 2006. *Odluka o donošenju Prostornog plana Parka prirode 'Kopački rit'*. NN 24/2006, (571), odluka, 1. 3. 2006.

33. Narodne novine. 2013. *Zakon o zaštiti prirode*. NN 80/2013, (1658), zakon, 28. 6. 2013.
34. Osječko-baranjska županija. 2013. *Potpora inicijativi za uređenje etno sela*. Nr. 2158-1-01-16-13-2, 11. veljače 2013.
35. Osječko-baranjska županija. 2014. *Informacija o stanju i programima razvitka parka prirode 'Kopački rit'*. Materijal za sjednicu, Osijek, kolovoza 2014.
36. Orešković, Drago. 1957. "Nova tvornica za preradu ribe u riblje brašno i riblje ulje „Schlotterhose“ u Apatinu i njezin značaj za unapređenje ribarstva". *Croatian Journal of Fisheries : Ribarstvo*, Vol.12 No.2. siječanj 1957, 32-35
37. Pavlovsky, Aleksej i Ivo Kuzmanić. 2014. *U mreži Kopačkog rita*. Dokumentarna emisija Uredništva pučke i predajne kulture, emitirana 7. veljače 2014., Hrvatska Radio Televizija, Zagreb
38. Peternai Andrić, Kristina; Varga, Dejan. „Utjecaj znanja i moći pojedinaca na tvorbu društvene zajednice, ili Zaselak kroz Foucaulta.“ *Između dviju domovina, zbornik Milorada Nikčevića / Lukić, Milica ; Sabljčić, Jakov (ur.)*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 2011. str. 372
39. Plančić, Josip. 1952. „Pokusni ribolov kočom na Dunavu“. *Croatian Journal of Fisheries*, Vol.7 No.1-2 veljača 1952, 9-10
40. Pragma, Znanstveno - kulturni krug Mađara u Republici Hrvatskoj. 2013. *Podrška inicijativi za uređenje kopačeva kao etno-ribarskog sela*. Osijek, 13. veljače 2013.
41. Ružić, Pavlo. 2009. *Ruralni turizam*. Poreč, Institut za poljoprivredu i turizam.
42. Sršan, Stjepan. 1999. *Baranja 1785*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
43. Throsby, David. 2010. *The Economics of Cultural Policy*. New York, USA: Cambridge University Press
44. Pavlovsky, Aleksej i Ivo Kuzmić. 2014. *U mreži Kopačkog rita*. Dokumentarna emisija Uredništva pučke i predajne kulture, emitirana 7. veljače 2014., Hrvatska Radiotelevizija, Zagreb
45. Šola, Tomislav. 2014. *Javno pamćenje, čuvanje različitosti i mogući projekti*. Zagreb, Zavod za Informacijske znanosti. Filozofski fakultet, Zagreb
46. Williams, Raymond. 1989. *Resources of Hope*. London, Verso
47. Williams, Raymond. 2011. *The Long Revolution*. Cardigan, Parthian.
48. Živaković-Kerže, Zlata i Darko Mrkonjić. 2014. „Očuvanje umijeća izrade čamaca Podunavskih Švaba.“ *U DG Jahrbuch*, Vol. 21, ur. Renata Trischler, 269-295. Osijek, Njemačka zajednica.

49. Živaković-Kerže, Z. i Darko Mrkonjić. 2016. „Kopački Rit Traditional Fishing as Cultural Tourism Potential and Environmental Protection Measure.“ *Studia ethnologica Croatica*, 28 (1), 113-145. Zagreb, Filozofski fakultet.

8.1. Mrežni izvori

50. Agroklub. 2015. „Karanc najbolja destinacija ruralnog turizma 2015.“ <http://www.agroklub.com/seoski-turizam/karanac-najbolja-destinacija-ruralnog-turizma-rh/21215/> (28. 2. 2016.)
51. Baranja, turistička zajednica. 2018. „Akademija blata.“ <http://www.tzbaranje.hr/hr/dogadanja/akademija-blata,446.html> (20. 9. 2018.)
52. Bilje, Turistička zajednica općine. 2013. „Program obilaska Baranje: Njpoznatije u Baranji i Osijek.“ <http://www.tzbaranje.hr/UserFiles/file/novosti/Vikend-u-Baranji-ljeto-2013-OBILAZAK-BARANJE-ruta-Najpoznatije-u-Baranji-i-Osijek-PDF.pdf> (27. 1. 2017.)
53. Bilje, Turistička zajednica općine. 2016. „Ribarski dani Kopačevo (rujan)“ <http://tzo-bilje.hr/ribarski-dani-kopacevo> (27.10.2016.)
54. Czsako, Gabor. 2012. “Artificial reservoirs or natural systems of flood protection?”. *Budapest Telegraph*, Nov 24, 2012 http://www.budapesttelegraph.com/news/139/artificial_reservoirs_or_natural_systems_of_flood_protection (19.09.2016)
55. Fodor, Zoltan 2015. “The Channels Named Fok And Fok Husbanding Along The Bank Of The Hungarian Section Of The Tisza River“. *Hungarian Electronic Journal of Sciences* <http://heja.szif.hu/ENV/ENV-020905-A/env020905a.pdf> (19.09.2016)
56. Getto, Ivica. 2014. „Kopački rit: Gradili bi 720 m dug drveni most do jezera Sakadaš“, *Glas Slavonije* od 19.ožujka 2014. <http://www.glas-slavonije.hr/229515/4/Kopacki-rit-Gradili-bi-720-m-dug-drveni-most-do-jezera-Sakadas>. (9.1.2017.)
57. Getto, Ivica 2018. „20. Ribarski dani: U Kopačevo stiglo više od 10.000 ljudi!“ *Glas Slavonije* od 17. rujna 2018. (21.9.2018.)
58. Hrvatska turistička zajednica. 2015. „Karanac, najbolja destinacija ruralnog turizma 2015“. <http://business.croatia.hr/hr-HR/Hrvatska-turisticka-zajednica/Destinacija-godine?Y2lcNDAYng%3D%3D> (11.7.2016)
59. JUPP. 2015a. Kopački rit Park prirode, index page. <http://www.pp-kopacki-rit.hr/index-en.html> (15.10.2015)
60. JUPP. 2015b. Kopački rit Park prirode, official web site, birds. <http://www.pp-kopacki-rit.hr/birds.html> (15.10.2015)

61. JUPP. 2015c. Kopački rit/Ptice <http://pp-Kopački-rit.hr/ptice.html> (18.06.2015)
62. Malašić Lazić, Gordana. 2016. „Ana Rucner: Moj djed je ulagao velike napore da bi Kopački rit bio park prirode.“ *Scena*, Online izdanje, 26 lis., 2016
<https://www.scena.hr/kultura/ana-rucner-djed-kopacki-rit-foto/> (24.9.2018.)
63. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2016. *Registar kulturnih dobara od 14. lipnja 2016.* <http://data.gov.hr/dataset/registar-kulturnih-dobara> (27.8.2016.)
64. Poslovni Dnevnik. 2016. *Buja turistički potencijal Europske Amazone.*
<http://www.poslovni.hr/hrvatska/foto-buja-turisticki-potencijal-europske-amazone-310112>
(11.7.2016)

8.2. Vlastiti i neobjavljeni izvori

65. Mrkonjić, Darko. 2013a. „Intervju s ribarima Janošem Lackom i Đerđom Takačem,” obavljen tijekom snimanja emisije HRT-a, 15. veljače 2013. (vlastiti primjerak radnog transkripta HRT-a)
66. Mrkonjić, Darko. 2013b. „Intervju s ravnateljem Parka prirode Kopački rit,” obavljen tijekom snimanja emisije HRT-a, 7.-9. lipnja 2013. (vlastiti primjerak radnog transkripta HRT-a)
67. Mrkonjić, Darko. 2014. „Intervju s mr. sc. Darkom Getzom, ekologom, nekadašnjim uposlenikom Šumsko lovnog gospodarstva Jelen, koje je upravljalo prostorom, od 24. srpnja 2014.
68. Mrkonjić, Darko i Zlata Živaković Kerže. 2016b. „Baranja – zemlja kruha, ribe i vina.“ Izlaganje sa znanstvenog skupa, 14. Hrvatsko-slovenske etnološke paralele: Etnologija i selo 21. stoljeća: tradicionalno, ugroženo, kreativno; Lug, Baranja, 1. do 4. listopada 2016.
69. Mrkonjić, Darko. 2016c. „Intervju i elektronička prijepiska s Jožefom Vargom, aktivistom KUD-a Arany Janoš iz Kopačeva, suorganizatorom manifestacije Ribarski dani u Kopačevu.“ 27. listopada 2016.
70. Mrkonjić, Darko. 2016d. „Intervju s predstavnikom JUPP-a Kopački rit, Vlatkom Roščem, biologom, 28. studenoga 2016.“
71. Mrkonjić, Darko. 2016e. „Intervju s izv. prof. dr. sc. Melitom Mihaljević, biologinjom s osječkog Odjela za biologiju, 6. prosinca 2016.“
72. Mrkonjić, Darko 2017. „Intervju s prof. dr. sc. Anđelkom Opačkom, ihtiologom s Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku, 14. srpnja 2017.“